

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ตารางการแบ่งโลกภูมิออกเป็น 31 ภูมิใน ไตรภูมิพระร่วง

จรภูมิ 4		แนวสัณฐานนาสัณญาณตนภูมิ	1	
		ซากิณัจฉญาณตนภูมิ	2	
		วิญญานัญญาตนภูมิ	3	
		ซากาสาปัญญาตนภูมิ	4	
จตุตถฌานภูมิ		อกนิฏฐาภูมิ	5	
		สุทฺถสิภูมิ	6	
		สุทฺถสภาภูมิ	บัญญัติสุทธาวาส	7
		อติปปาภูมิ	8	
		อวิหาภูมิ	9	
		อัสสนุญิตตภาภูมิ	10	
		เวหิปผลาภูมิ	11	
รูปภูมิ 16	ตติยฌานภูมิ	สุภกิณหนภูมิ	12	
		อัปปมาณสุภาภูมิ	13	
		ปริตตสุภาภูมิ	14	
ทุติยฌานภูมิ		อภัสสราภูมิ	15	
		อัปปมาณภาภูมิ	16	
		ปริตตภาภูมิ	17	
ปฐมฌานภูมิ		มหาพรหมาภูมิ	18	
		พรหมปรโรหิตาภูมิ	19	
		พรหมปาริสัชชาภูมิ	20	
สุคติภูมิ 8		ปรमितตวสวัตตภูมิ	21	
		นิมมานรติภูมิ	22	
		ดุสิตาภูมิ	23	
		ยามาภูมิ	24	
		ดาวดึงษภูมิ	25	
		จาตุมหาราชิกาภูมิ	26	
		มณฑลภูมิ	27	
กามภูมิ 11	อบายภูมิ 4	อสุรกายภูมิ	28	
		เปตวิสัยภูมิ	29	
		ดิวิจจานภูมิ	30	
		นรกภูมิ	31	

ภาคผนวก ข

ตารางการแบ่งโลกภูมิออกเป็น 32 ภูมิใน ไตรโลกวินิจจยกถา

อรูปภูมิ 4		เนวส์ญยานนาสัจญญาตณภูมิ	1	
		อาภิญัจญญาตณภูมิ	2	
		วิญญาณัจญญาตณภูมิ	3	
		ชากาสาปัจญญาตณภูมิ	4	
รูปภูมิ 16	จตุตถฌานภูมิ	ชกนิฏฐภูมิ	5	
		สุทฺถสิภูมิ	6	
		สุทฺถสภภูมิ	ปัญจสุทธาวาส	7
		อตัปปาภูมิ	8	
		ชวิหาภูมิ	9	
		ชสัจญญีสัตตาภูมิ	10	
		เวหฬผลาภูมิ	11	
รูปภูมิ 16	ตติยฌานภูมิ	สุภกิตนภูมิ	12	
		ชัปปมาณสุภาภูมิ	13	
		ปริตตสุภาภูมิ	14	
รูปภูมิ 16	ทุติยฌานภูมิ	จกัถสราภูมิ	15	
		ชัปปมาณภาภูมิ	16	
		ปริตตาภาภูมิ	17	
รูปภูมิ 16	ปฐมฌานภูมิ	มหาพรหมภูมิ	18	
		พรหมปโรหิตาภูมิ	19	
		พรหมปาวิสัยชาภูมิ	20	
รูปภูมิ 16	สุคติภูมิ 9	ปรนิมมิตเทวดา	21	
		นิมมานรดีเทวดา	22	
		ดุสิตเทวดา	23	
		ยามาเทวดา	24	
		ดาวดึงส์เทวดา	25	
		จาตุมหาราชิกาเทวดา	26	
		อากาศเทวดา	27	
		ภูมิเทวดา	28	
		มณฑลภูมิ	29	
รูปภูมิ 12	อบายภูมิ 3	ติวัจจาณภูมิ	30	
		เปรตวิสัยภูมิ (อสุรกายถูกจัดอยู่ในเปรตภูมิ)	31	
		นรกภูมิ	32	

Illustration by Surapong Jankasamepong in KPT Bryce2 & Photoshop 4.0

ภาคผนวก ค: แผนภาพโลกสี่ฐานใน ไตรโลกวิเชียรยกถา

บน. ภาพจำลองสี่ฐานโลกมองจากด้านบนข้าง "แบบสายตานก" (bird's eye view) โดยมีเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลาง ส้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งจะสูงลดหลั่นกันลงมา และมีแม่น้ำใช้ต้นตรกั้นระหว่าง, รอบนอกของเขาสัตตบริภัณฑ์จะห้อมล้อมด้วยมหาสมุทร, ในมหาสมุทร 4 ทวีปตั้งตามทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก, และมหาสมุทรถูกกั้นไว้รอบด้านด้วยเขากำแพงจักรวาล, ขวาบน. สี่ฐานโลกมองจากด้านบน มีสี่ฐานกลมเป็นชั้นๆ

ขวาล่าง. สี่ฐานโลกมองในแนวระนาบ, มียอดเขาพระสุเมรุสูงสุด แต่เป็นพื้นดิน พื้นจากดินก็เป็นน้ำรองดิน และลมร่อนน้ำ.

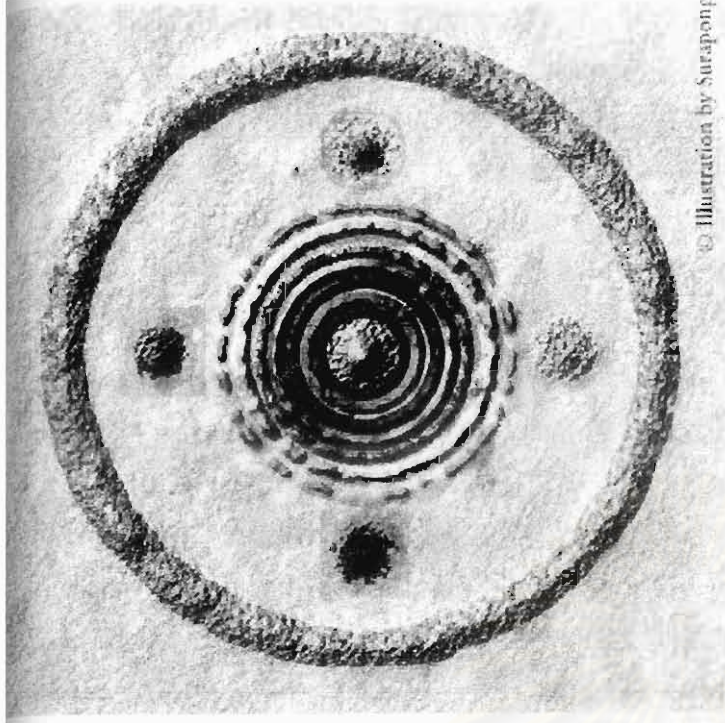

Illustration by Surapong

Illustration by Surapong

ภาคผนวก ง

รายชื่อสมาชิก หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ, กรมหลวงวงษาราชสนิท, กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ, กรมหมื่นราชสีห์, หม่อมราชโชทัย, หลวงวิจิตรชลไชย ผู้ช่วยราชการเมืองสมุทรสงคราม, นายเผือก มหัตเล็ก บ้านดินสอ, พระศีลธรรมสาสน แพ่นำวัดสังฆาย, นายจิต อยู่บ้านกดีจีน, นายดิศ บ้านอยู่ลำแพ, เจ้าพระยาพระคลัง, จมื่นลักขบริบาล บ้านอยู่ตพาน เล่าเหยีย, จมื่นเสมอใจราช อยู่หลังวัดพระยาญาติ, ขุนอิน อยู่หลังวัดพระยาญาติ, พระยามนเทียรบาล, พระนายไวย อยู่บ้านคลองกรมท่า, พระอินทราธิบดีสีห์ราชรองเมือง, พันท์เทพราช บ้านอยู่ถนนสนามเจ้าครูศ, พระยาสุรินทรราชเสนี อยู่ปากคลองบางลำภู, พระภักดีสมบัติบริบูรณ์, หลวงทิพอักษร เสมียรตรา, พระศีลธรรมบริรักษ์ เมืองนคร, หลวงวิเศษภักดี เมืองสงขลา, พระยามนตรี สุริยวงศ์, พระยาราชวรานุกูล อยู่บ้านเจ้าพระยานิกรบดิน, เจ้าพระยายมราช, หม่อมเจ้ากลาง บ้านริมคลองวัดดอกไม้, คุณสรพรวิไช อยู่บ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่, หลวงเทพราชแสนยา, หลวงพิไชยวารี บ้านอยู่เหนืออกป่าตันจูน, นายแดง อยู่วังกรมหมื่นนเศร, ขุนพิพิธรัตนพิจารเจ้าสัวพัก, มิสเตอร์เอวาทศที่กงสุลอังกฤษ, จีนเสง แพอยู่หน้าวัดเชิงเลน, หมื่นรองสุพมาตรา เมืองเพชรบุรี, หมื่นรองแขวง เมืองเพชรบุรี, พระยาอภัยสงคราม, หลวงนายเดช อยู่ริมคลองตพานหัน, จีนลือแปนหลวงพิสารสุพผล, นายหัด บ้านอยู่ในคลองตพานหัน, นายบุญ โรงพิมพ์, เจ้าฟ้ามหามาลา, ขุนทองชื่อ บ้านเหนือพระยาสงคราม, นายบริดา บ้านนำวัดโพ, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์, พันจันณูมาต อยู่ริมบ้านหลวงนาวาณิกร, นายเอี่ยมมหัตเล็ก อยู่ศาลหลวงต่างประเทศ, เจ้าแบน บ้านอยู่ริมตลาดพลูข้างใน, หลวงรักษาสสมบัติ, หม่อมเจ้ามิ่ง อยู่วังเจ้าฟ้าอิศราพง, คุณเทียนฤาวัลณโก วัดบวรนิเวศ, จมื่นทิบรักษา, นายช่วง อยู่บ้านมิตเตอชกะอด, นายหล้า เพชรบุรี, พระปลัด เพชรบุรี, พระสมุห์มนเทียน วัดบวรนิเวศ, หลวงภาสสิวิเศส คือเจ้าสัวเถียน, พระยาบริรักษ์ภูธร เมืองพังงา, พระกาญจนดิษบดี, หมื่นราชาราช เมืองเพชรบุรี, พระนรงค์วิจิตร แพอยู่บางยี่ขัน, พระยาสาตราฤทธิรงค์, พระรัตนโกษา อยู่หลังบ้านพระยาเพชรพิไชย, พระนานาพิภภาสี, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, พระยาบุรุษย์ราชพัลลภ, พระยาไพโรบล อยู่ตรอกวัดโคก, พระยาวิสุทธิวารีย์ อยู่หน้าวัดเชิงเลน, นายไชยรย อยู่แพนำวัดมหาธาตุ 4 จบ, พระสีห์เสนา อยู่บ้านพระสีห์เทพตรงบ้านปูน, ตัวโงก บ้านอยู่ตลาดน้อย, นายทิม โรงพิมพ์, หมอสมิต อยู่บ้านคอกควาย, กรมหมื่นวรจักร, หม่อมเจ้าประเสริฐศักดิ์ อยู่ริมท่าช้าง, กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา, กรมหมื่นอุดมรัตนราสี, พระยาเพชรพิไชย, ขุนสมุทรโคจร, หลวงบริบูรณ์ สุวากร, พระวิสุทธิโยธามาตย์, หลวงพิสุทธาภรณ์, นายเวนหนี อยู่วังกรมหมื่นนเศร, จีนน้อม อยู่แพนำวัดเลียบ, นายหรั่ง บ้านริมวัดนางชี, กรมหมื่นศักดิ์ดาพิศาร, พระยาสุเรนทร์ราชเสนา, คุณสิงหนัสคร, นายว้าย บ้านอยู่คลองมอญ, ขุนวิเศษโพคา อยู่ริมวัดศัปโคน, หลวงนาวาเกรนิกร, พระยาราชภักดี บ้านอยู่ในคลองตพานหัน, หลวงอภัยวานิช บ้านใต้วัดลำเพง, กรมหมื่นผู้บาน, หลวงสกนวิมาร บ้านอยู่ตพานยาว, ขุนสุรภักดี แพ่นำบ้านเจ้าคุณโชติค, หม่อมเจ้าภานุมาต อยู่วังพระพิถักเทเวศ, ขุนทิพดีผู้ดาช เมืองเพชรบุรี, เฟรตริกวิลเลียม ลูกพระปลัดเมืองเพชร, วอลเตอ เลาวี ลูก เจ้าเมืองเพชร, กัปตันจูน

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:23 (มกราคม 31, 1866), pp.225-6.

ภาคผนวก จ

บทความที่เปิดเผยกันในเรื่อง หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder

1: "ยูนิเวอซิตี"

@ เมื่อไรจะบังเกิดใจากรณาโอบอ้อมอารีเช่นท่านที่เมืองบ๋ำไบนั้น. แลเมื่อไรจะมียูนิเวอซิตีตั้งขึ้นในกรุงสยามบ้างเล่า. คนชาวเมืองไทยที่เปนเสรีมีเงินก็มีอยู่บ้าง, ก็ควรที่คนทั้งหลายจะพร้อมใจกัน, ตั้งที่สำนักครุส่งสอนศิลปศาสตรวิชาการศึกษาความรู้, แลให้หัดพูดหัดแปลภาษาต่างๆ, แต่ภาษาที่ยังกำลังใช้อยู่ในกาลทุกวันนี้เป็นสำคัญ, มีภาษาอังกฤษภาษาฝรั่งเศสแลภาษาเยอรมันเป็นต้น. แลที่สำนักอาจารย์ส่งสอนภาษามครก็มีอยู่แล้ว, แต่ภาษามครนั้น, ไม่ได้สำแดงคติโลกย์. ถึงผู้ใดจะรู้เลียดในภาษามครนั้น, ก็จะไม่เกิดความรู้รอบในทางคติโลกย์เลย.

@ อนึ่งข้าพเจ้าได้ยินข่าวว่า, พระปลัดเมืองเพชรบุรีมีความปรารถนา, จะตั้งที่สำหรับครุส่งสอนศิลปศาสตรตามภาษาต่างๆ ที่เป็นสำคัญ, ซึ่งได้ใช้สอยกันอยู่ในกาลทุกวันนี้มาก. พระปลัดนั้นหมายว่าจะจ้างครูมาแต่เมืองนอก, แลให้เด็กทั้งปวงที่จะไปเรียนวิชานั้น, เสียเงินทุกปีๆ ภาคว่าเงินค่าจ้างครูที่ส่งสอนนั้นได้. ข้าพเจ้าได้ยินดังนั้น, เห็นชอบด้วย. แลเห็นควรที่คนมีเงินจะเข้าส่วนในการที่จะทำตึกเป็นที่ครุสำหรับส่งสอนวิชานั้นอยู่ต่างประเทศยุโรป. ทำแล้วก็จะฝากลูกไปไว้ในที่นั่นให้อยู่หลายปีจึงจะได้รู้สนัดในภาษาต่างๆ, แลมีปัญหาตริกตรองคิดกระทำการงานให้สำเร็จตลอดไปได้ตามในใจเขา, ภาคว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามจะวางพระไทยใช้ราชการใหญ่แก่เขาได้, ไม่ต้องการกลัวว่าจะเสียราชการไป. บัดนี้ข้าพเจ้ามีความเสียตายนึก, ที่ท่านผู้ใหญ่ไม่ได้จัดแจงสำนักครุส่งสอนเช่นว่ามานั้น, แต่แรกเดิมได้สืบสืบมาแล้ว. ถ้าได้ทำก็ทุกวันนี้คงมีคนหนุ่มๆ หลายสิบคน, ที่ได้รู้สันทัดในการแปลภาษาอังกฤษแลภาษาฝรั่งเศส, แลอินเดอเนชันแนลพอร์ซคือกฎหมายสำหรับใช้ในระหว่างเมืองต่อเมืองนั้น. แลจะได้เป็นผลประโยชน์แก่เมืองไทยหลายอย่างนึก. แต่บัดนี้เต็มที่จะหาคนๆ เดียวซึ่งเป็นชาวเมืองไทยที่อาจอ่านในหนังสือสยามเทศ. ฤาหนังสือบั๊กกกรีกอเดอแต่น่าเดียวได้.

@ อนึ่งมีคำสุภาสิตกล่าวไว้ว่า, ถึงจะทำที่สายนึก, ก็ดีกว่าที่จะไม่ทำเลยอีก. คำนี้เป็นคำขอบอญ. ถึงเวลานี้เป็นเวลาลายนึก, ก็ควรที่จะจับทำตึกสำนักครุส่งสอนศิลปศาสตรวิชาการศึกษาทั้งปวงโดยพลัน. หากควรที่จะผิดเพี้ยนไปอีกไม่เลย. ถ้าได้ทำอีก 10 ปีจึงจะมีบุตรข้าราชการหนุ่มๆ หลายสิบคนที่จะรู้สันทัดในภาษาอังกฤษแลภาษาฝรั่งเศส, แลภาษาเยอรมันแลศิลปศาสตรวิชาการต่างๆ. ในกาลทุกวันนี้, ที่กรุงสยามต้องจำเอนให้ชาวเมืองไทยรู้ในภาษาต่างๆ, แลศิลปศาสตรวิชาการเช่นว่ามาแล้ว, เพราะกรุงสยามดุดเคลื่อนจากที่ๆ เคยตั้งอยู่นั้น, ไปตั้งอยู่ในใหม่ในประเทศยุโรปแล้ว, มีชาวประเทศยุโรปมารคนปนอยู่ด้วยกันมาก, ได้ตั้งเป็นไมตรีกันเป็นหลายเมืองแล้ว. ถ้าไม่ได้เรียนรู้ในภาษาแลศิลปศาสตรวิชาการของเขา, จะกระทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ขัดข้องนึกไม่สะดวกเลย. จะได้เกิดความอภัยต่างๆ, เพราะมีความรู้่น้อย, แลชาวเมืองที่เขาล้อมรอบอยู่นั้น, เขารู้ภาษาแลวิชาการมากกว่าตัว. ถ้ากระนั้นที่ไหนจะได้ชื่อเสียงว่าเป็นเมืองใหญ่ได้แล้ว.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.7 (June 1, 1865): 37-38.

2: "ตราชื้ออย่างหนึ่ง"

@ ที่นี้จะว่าด้วยการกำหนดสิ่งเกิด, พิจารณานับดาสิ่งของทั้งหลาย, อันมีอยู่ในประเทศเบื้องต้นวันตก, แลประเทศเบื้องต้นวันออกนั้น. ถ้าจะเปรียบเทียบเข้าแล้ว, ช่างไหนจะจำเจริญใจสว่างตา. คนทั้งหลายคงเห็นลงว่า, นับดาสิ่งของซึ่งเกิดมีมาแต่ประเทศเบื้องต้นวันตกนั้น, เปนของประเสริฐวิเศษดีกว่ากัน. ก็การซึ่งประเสริฐวิเศษนั้น, ด้วยเป็นอัครจริยประการใด. อัครจริยนั้นมีอยู่หลายอย่าง. หนึ่งมิได้ฟังนับถือตามคตินิยม

แห่งบูรณ, เหมือนอย่างในสยามประเทศนี้, ฤๅประเทศซึ่งตั้งอยู่ล้อมรอบนั้นก็ดี. ก็ฝ่ายสยามประเทศนี้ถ้าจะคิดอ่านทำการอันใด, มักมีอิทธิมาไศรยตามคติเดิมของบูรณอาจารย์นั้น. ตูจมิได้มีปัญญาคิดผ่อนผันให้แปลกประลาดตายวดยิ่งขึ้นไป, กว่าของเก่าที่เขาทำไว้เสร็จนั้น. เพราะเขาย่อมถือกันว่าบูรณนั้น, ท่านทำไว้เป็นครูอย่างไรควรเราจะทำไปเอาเยี่ยงท่านเช่นนั้น. เหตุนี้จึงมิได้มีสิ่งของ, อันใหม่เป็นที่เสียดาตาหันไปจากเครื่องที่คร่ำคร่าได้ดั่งนั้น.

@ ก็ฝ่ายประเทศเบื้องตะวันตกนั้น. เขามีได้นับถือกันตามแบบบูรณ, เขาคิดแต่การที่จะให้ประเสริฐยิ่งขึ้นไปกว่าของเก่าแห่งบูรณที่เขาสร้างไว้. เมื่อเขาเห็นว่าธรรมเนียมแห่งบิดาแลมารดานั้น, ไม่สู้จะดี, เขาก็สละหนีทิ้งเสียไม่ถือเอา, จัดแจงตกแต่งเข้าเสียใหม่ให้ดีให้เป็นที่ยศนาแห่งตาโลกย์ทุกปี. ดั่งนี้, ฤๅมาทแน้นว่าบิดามารดาของเขา, เคยเอาไศรยอยู่แต่เพียงโรงเท่านั้น, บุตรนั้นก็ปลุกปลั่งจัดแจงกันเข้า, ให้เป็นตึกสอาดดียิ่งกว่าบิดามารดาอีก. ฤๅบิดามารดาของเขานั้น, เคยได้รับประทานอาหารยับด้วยมือ, บุตรหลานของเขาเหล่านั้น, ก็ใช้สอยกันด้วยมีดแลช่อมแลช้อนเงินแลช้อนทองเป็นต้น. ฤๅบิดามารดาของเขานั้นเคยไปเที่ยวเล่นด้วยท้าวแลเกียนก็ดี, บุตรหลานของเขาเหล่านั้นก็ไปด้วยรถเพลิงแลกำปั่นไฟเช่นนี้. เพราะฉะนั้นจึงสรรพสิ่งของทั้งปวง, ในประเทศเมืองตะวันตกนั้นก็งามดีมากกว่าวิจาเรญตาขึ้นกว่าแต่ก่อนๆ นั้น.

@ อนึ่งในสยามประเทศนี้, ไม่ต้องการด้วยของที่ดงามสง่า, มาใช้สอยประดับกายให้เกิดเกียรติ, ด้วยว่าเป็นประเทศอันร้อนกล้า. แม้นมีเรือนเคหาไม่สู้มีดี, พอดังกายก็อยู่เป็นสุขไปได้. ฤๅเสื้อผ้าที่ทอนสะไบแต่เล็กน้อยไม่สู้ดีก็บริโภคนุ่งห่มได้, ฤๅเครื่องมือที่จะใช้กระทำการต่างๆ ไม่สู้ดี, แลไม่หมั่นลับก็ใช้กันได้, เพราะเป็นวิไลแห่งประเทศนั้น, ด้วยเขาใช้กันแต่ไม้ไผ่แลจากกระทำเป็นโรงแลเรือนพะเพิงอยู่ดั่งนี้, มิได้ใช้ตึกเป็นที่เรือนอยู่โดยมาก. ฤๅเครื่องมือที่จะทำนามีไถแลคราดแลมีดพรวินจะอบเสียมเป็นต้นนั้น, ถึงเลวทรมามิบังดงามอันใด, เขาก็พยายามทำไปได้ทั้งนั้น, เพราะปฐวีแห่งสยามประเทศนี้, เป็นที่ดินดีที่ขึ้นพันงอกผลงายดั่งนี้.

@ ก็ฝ่ายประเทศเมืองอังกฤษแล(เม)รื่องอเมริกาเป็นต้นนั้น, ถ้าไม่มีตึกตึสนิมตึชิดกัน, ฤๅเสื้อผ้าทั้งชั้นในแลชั้นนอกเช่นนั้น, ฤๅเครื่องรองท้าวแลหมวกเป็นต้นดั่งนั้น, เห็นจะตายไม่มีร่างกายเป็นแมนมัน, เพราะประเทศนั้น, หนาวยิ่งหนักดั่งนี้.

@ อนึ่งในประเทศเบื้องตะวันออกนี้, แม้นเขาจะประกอบกิจสิ่งใดๆ, มีเสื้อไม้แลเย็บผ้าเป็นต้น, เขาก็ประกอบด้วยกำลังคน, ให้กระทำทวนทั่วตัวคนดั่งนี้.

@ ก็ฝ่ายประเทศเบื้องตะวันตกนั้น, เขาใช้กิจปัญญาให้กระทำเป็นจักรกลไก, ใช้กำลังน้ำแลกำลังไฟแทนกำลังคนได้โดยมากดั่งนี้. เหตุนี้จึงกล่าวว่าการกำลังกายเห็นจะสู้กำลังปัญญาไม่ไหว, แลประเทศเหล่าใดที่ได้เอาไศรยแก่ปัญญา, คงจะจำเรียมมากกว่าประเทศนั้นๆ เป็นแน่.

@ อนึ่งเหล่าคนทั้งหลายซึ่งมีอยู่, ในประเทศเบื้องตะวันตกนั้น, เขามีความอุษาห์ชวนชวายนมันตฤกกของพิจารณาด้วย ปัญญาเป็นอันมากแล้ว, สำแดงการต่างๆ ให้วิเศษเกินขึ้นไป, ด้วยเขาหวังจะให้มียุทธประโยชน์แก่ตัวของตัวนี้เพราะประเทศนั้นมีธรรมเนียมอย่างหนึ่งว่า, ถ้าผู้ใดคิดทำของให้ปลาดตาขึ้นได้, ผู้นั้นก็ไปรับปะเด็นท์ณ เมืองหลวง, คือตรามีให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่างกัน, ไปทำขายได้กว่าจะสิ้นกำหนดปะเด็นท์, ก็ปะเด็นท์นั้นบางทียี่สิบปีฤๅสามสิบปีก็มี. ครั้นครบจำนวนทวนกำหนดปะเด็นท์แล้ว, ผู้ใดมีความปรารถนาก็เอาอย่างได้, ฤๅหนึ่งถ้ายังไม่ถึงกำหนดปะเด็นท์, มีผู้อื่นคิดขึ้นได้ตีกว่านั้นอีกแต่ว่าอย่าให้เหมือนกันเช่นนั้น, ก็ไปรับปะเด็นท์ที่เมืองหลวงนั้น. เหตุนี้คนทั้งหลายจึงมีอุษาห์คิดกัน, ให้เป็นของวิเศษต่างๆ ขึ้นได้ดั่งนั้น.

@ ก็ฝ่ายประเทศเบื่องตะวันออกเหล่านี้, มิได้มีขนบธรรมเนียมเช่นนั้น, จึงไม่มีปัญญาที่จะยังกันแลกกัน ให้เยี่ยมแหลมขึ้นได้เหมือนเขาเหล่านั้น,

@ หนึ่งประเทศเบื่องตะวันตกเหล่านี้, เขาได้ตั้งสกุลแลญนิเวอชิตี, แลได้จ้างครูอาจารย์สำหรับไว้, ให้สั่งสอนศิลปศาสตรวิชาการ, แลภาษาต่างๆ เปนอันมาก. แลเด็กทั้งหลายทั้งหญิงแลชาย, ก็ไปเรียนที่นั่นมาก หลายปีจนมีความรู้ทวีขึ้นได้มากจนนั้น,

@ ก็ฝ่ายประเทศเบื่องตะวันออกนี้, มิได้มีครูเขาเช่นเหล่านั้น, เด็กจึงไม่อาจสามาถเพื่อจะรู้ได้เหตุอันนี้ เขาทั้งหลายจึงยินดีไปด้วยการเล่นต่างๆ, หาสุ่แสวงหาวิชาความรู้ไม่ดั่งนั้น.

@ หนึ่งถ้าจะจะให้สิ้นเข้าแล้ว, ประเทศแห่งตะวันตกเหล่านี้เขามีความจำเริญขึ้นได้ด้วยพระศาสนา, เพราะเขามีพระคำภีร์ที่วิเศษ, ได้รู้ธรรมของพระเจ้าผู้ที่เที่ยงแท้แน่.

ที่มา: หนังสือจดหมายเนตฯ The Bangkok Recorder Volume 1 No.9 (July 1, 1865): 58-59.

3: "ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป"

@ ด้วยข้าพเจ้าผู้ได้อ่านหนังสือพิมพ์หรือเดอ, ได้ยินท่านพรณาเรื่องความเมืองอื่นๆ, ว่ามีเสรีเมืองใหญ่ๆ, เรียวกันออกเงินสร้างตึกใหญ่, ไว้สำหรับเป็นที่สอนหนังสือเด็ก, แลสอนวิชาการต่างๆ เปนหลายแห่งหลายตำบล, เห็นเปนคุณเปนประโยชน์แก่แผ่นดินมาก, ตึกว่าสร้างวัดวาอาราม, แต่ได้ฟังนี้แทบทุกคราวมา, พิศุเคราะห์ดูความของท่านว่ามาก็เห็นว่าเปนประโยชน์แก่แผ่นดินจริง, แต่ผู้ที่มีทรัพย์อยู่ในประเทศสยามนี้, ถ้าจะเรียวกันออกเงินก็อาจจะทำได้ยุดอก, จะลงทุนเงินน้อยกว่าสร้างวัดๆ หนึ่งเสียอีก, แต่เขารังเกียดยุดอกทุกวันนี้นักชาวสยาม, ได้ยินได้ฟังการต่างประเทศหนานูเข้าจิตใจก็จะเบรียวไปเสียหมด, ถ้าตั้งตึกใหญ่ขึ้นหาครูมาสอนหนังสือแลวิชาการต่างๆ ขึ้นดั่งว่าแล้ว, ครูนั้นก็จะไม่สอนแต่หนังสือแลวิชาอย่างเดียว, ก็คงจะสอนทางศาสนาที่ครูนับถือกันด้วย, เดกนั้นโตใหญ่ขึ้น, ก็คงจะถือลัทธิต่างๆ, จากพุทธศาสนาไป, ครั้นการนานไปข้างนำ คนที่นับถือพุทธศาสนาก็จะหมดเร็วไป, เพราะดั่งนั้นจึงไม่มีผู้ใดออกเงินแลลงทุนเรียวกัน, มิใช่ว่าคนที่มีทรัพย์นั้น, เขาจะกระหนี่เสียตายทรัพย์นั้นเมื่อไร, แต่ท่านเจ้าของหนังสือพิมพ์หรือเดอ, ก็ยังชักโยงในเรื่องราวหนังสือพิมพ์, สรรเสริญแทบทุกฉบับ, ท่านก็ไม่ได้ว่าตรงๆ แต่เรื่องคววม, ท่านเอาทางศาสนาเข้ามาประกับรำไป.

@ ผู้ที่เขียนหนังสือข้างบนนี้, ดูเหมือนจะไม่ชอบใจฟังเรื่องราวสรรเสริญเมืองอื่นๆ, อย่างธรรมเนียมใดๆ ที่ไม่เข้ากันกับพุทธศาสนา, จึงเขียนว่า, "ได้ยินได้ฟังการต่างประเทศหนานูเข้าจิตใจก็จะเบรียวไปเสียหมด." ข้าพเจ้ามีน้ำใจรักชาวสยามประเทศ, ปรารถนาจะให้มีความดีขึ้นทุกอย่าง, จึงคัดเอาเรื่องสรรเสริญชาวเมืองบ่าไบเขาเรียกรายกันออกเงินสร้างตึกใหญ่, ไว้สำหรับเป็นที่สั่งสอนหนังสือเด็ก, แลสอนวิชาการต่างๆ เปนหลายแห่งหลายตำบลดั่งนี้, เพื่อประสงค์จะให้เปนประโยชน์แก่แผ่นดินไทยมาก, ข้าพเจ้าคัดความสรรเสริญจะนี้สองหนสามหนแต่เท่านั้น, ท่านยังกลับตีว่า, "หนานูเข้าจิตใจก็จะเบรียวไปเสียหมด." การดั่งนี้ดูเด็กเล็กๆ ที่ชื่อก็ดเล่านหนังสือแก่ครู, เพราะเห็นว่า, เปนการ "หนานูเข้าใจเบรียวไปหมดแล้ว." ถึงกระนั้นก็ไม่ควรที่พ่อแม่, แลครูจะหยุดคำสั่งสอน, ถ้าหยุดเสียเด็กก็คงจะโง่ไปทีเดียว, ถ้าอุษาห์สั่งสอน, ไม่ช้าไม่นานเด็กนั้นก็จักกลับมีใจรักคำสั่งสอน, แลจะได้มีความรู้มากทวีขึ้นเร็ว, สมกับคำสุภาสิตว่า, ผู้ใดมีความรู้่น้อย, ก็จักอิมด้วยน้อยนั้น, ก็ถ้ามีความรู้มาก, คงจะปรารถนาความรู้มาก, แลจะอุษาห์อ่านอุษาห์ฟังกว่าจะได้มีปัญญาดีแท้.

@ หนึ่งผู้เขียนหนังสือข้างบนนี้, ดิข้าพเจ้าว่า, "ท่านก็ไม่ได้ว่าโดยตรงๆ แต่เรื่องความ, ท่านก็เอาทางศาสนาเข้ามาปะกับรำไป." ข้าพเจ้าขอถามท่านสักคำหนึ่งว่า, ข้อไหนเหตุไรที่ข้าพเจ้าไม่ตรงเล่า, ข้าพเจ้าได้สัญญาไว้ในจดหมายเหตุบังกกรีกอเดอ, จะไม่มีเรื่องความเอาทางศาสนาเข้ามาปะกับกันบ้างเมื่อไรเล่า, การก็จำเป็นกล่าวด้วยศาสนาบ้าง, เพราะวิไลธรรมตาศาสนาทั้งปวง, ไซจะว่าแต่คริสตศาสนาเมื่อไร, ถ้าเมืองใดๆ ก็ย่อมเข้าใจว่าเป็นใหญ่ยิ่ง, ถ้าจะมีการรารฤาเรื่องความประการใด, ก็ยอมเอาศาสนานั้นเข้าระคนปนด้วยบ้าง, ที่จะหลบหลีกให้พ้นศาสนาที่เดียวก็ยากนัก, ที่ข้าพเจ้าได้เอาเรื่องคริสตศาสนามาชักโยงลงในเรื่องจดหมายเหตุสรรเสริญแทบทุกฉบับนั้น, ขอลอยโทษแก่ท่าน, ถ้าต่อไปข้างนำข้าพเจ้า "จะชักโยงลงมาอีก" ของท่านอย่าได้ถือโทษข้าพเจ้าเลย, ถ้าพุทธศาสนาเป็นดีเทียบเท่าเหมือนท่านได้ถือนั้น, ถึงจะเปรียบเทียบกับกับคริสตศาสนาบ้าง, ก็คงจะออกปรากฏว่าดีแท้, เหมือนเอาเงินที่ดีที่แท้มาเปรียบกับเงินปลอม, ก็คงจะได้ที่สรรเสริญเป็นแท้.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.16 (October 19, 1865): 140-141.

4: "การสั่งสอนวิชาอย่างประเทศยุโรป"

@ ผู้ที่กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไปนั้น, มีใจสรรเสริญการที่เรียกรายกันออกเงินสร้างตึกใหญ่ไว้สำหรับเป็นที่สอนหนังสือเด็ก, แลสอนวิชาการต่างๆ เป็นหลายแห่งหลายตำบล, เห็นเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินมากจริง, แต่ท่านพิจารณาเห็นว่า, จะเอาอย่างธรรมเนียมนั้นมาทำในเมืองสยามไม่ได้, เพราะพุทธศาสนาขัดขวางอยู่จะไม่ชอบด้วย, ถ้าได้จัดแจงตึกใหญ่เช่นว่ามานั้น, จะต้องหาครูใหญ่สำหรับสอนเด็กนั้นมาแทนอก, เพราะในพุทธศาสนาไม่มีคนที่ควรจะตั้งเป็นครูใหญ่ได้, แลครูที่มาแทนอกนั้นคงจะไม่เป็นคนนับถือพุทธศาสนา, "คงจะสั่งสอนในทางศาสนาที่ครูนับถือด้วย, เด็กนั้นโตใหญ่ขึ้นคงจะถือลัทธิต่างๆ จากพุทธศาสนาไป, ครั้นการนานไปข้างหน้า, คนที่นับถือพุทธศาสนา, ก็จะหมดเร็วไป, เพราะตั้งนั้นไม่มีผู้ใดออกเงินลงทุนเรียกรายกัน" เพื่อจะทำตึกสำหรับสั่งสอนเด็กเลย.

@ เพราะคำที่ท่านว่ามานี้, ข้าพเจ้าเข้าใจความของท่านว่า, ชาวสยามมีใจรักพุทธศาสนามากกว่ารักซึ่งประโยชน์ใหญ่ ที่จะเกิดเพราะการสอนวิชาต่างๆ, เช่นว่ามานั้น, แลเข้าใจท่านว่าพุทธศาสนาจะจำริอยู่ในสว่างแห่งศีลประสาดริวิชาต่างๆ, ที่เกิดในคริสตศาสนาไม่ได้, ดุจมีดกลางคืนจะตั้งดำรงอยู่ไม่ได้, เมื่อวันขึ้นแล้วนั้น.

@ ข้าพเจ้าเห็นด้วยแล้ว, ได้พิจารณาเอาเมืองลังกาเป็นแบบอย่าง, เมืองลังกานั้นเป็นต้นพุทธศาสนา, ครั้งก่อนพุทธศาสนาจำริอยู่ในที่นั้นนัก, แต่เมื่อมีคนมาแต่ประเทศคริสตศาสนา, มาตั้งสำนักนี้สั่งสอนเด็กให้รู้วิชาการต่างๆ มากมาย, ฝ่ายพุทธศาสนาก็เสื่อมหมดเร็วไป, เป็นเหมือนท่านได้ว่านั่นจริง.

@ แลควรที่จะถามท่านว่า, เหตุอันใดจึงเป็นไปดังนั้น, มิใช่เพราะพุทธศาสนาจะทนสว่างไม่ได้ฤา, ถ้าพุทธศาสนาเป็นดียิ่งเหมือนพวกไทยถือกัน, ทำไมจึงมิได้ขอบแก่สว่างต่างๆ เล่า, ทำไมไม่ได้บังเกิดครูใหญ่รู้วิชา มากเหมือนครูที่เกิดในประเทศยุโรปเล่า, ถ้าจะสืบหาทั่วไปในเมืองพม่าเมืองจีนแลเมืองสยาม, ที่พุทธศาสนาได้จำริเป็นใหญ่ยิ่งนั้น, ก็ที่ไหนจะพบปะผู้ใดผู้หนึ่ง, ที่ได้ประกอบด้วยวิชาความรู้มาก, ผู้ควรจะสรรเสริญว่าเป็นเอก, แลสนัดในภาษาต่างๆ แลในวิชาคิดเลข, แลสนัดทางที่จะรู้วิชาดูดวงอาทิตย์แลดาวทั้งปวง, แลวิชาความรู้ในรูปคนแลสัตว์ทั้งหลาย, แลสนัดในการที่ทำสรรพสิ่งทั้งปวงอันทำด้วยไม้, แลเหล็ก แลเงินแลทองเป็นต้น, ให้เป็นอย่างใหม่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเล่า, ถ้าพุทธศาสนาเป็นดีเป็นเอกจริงไซ้, ทำไมไม่ได้บังเกิดเมืองงามเข้มแข็งเหมือนที่มีในแคว้นแคว้นคริสตศาสนาเล่า, ท่านจะตอบคำถามเหล่านี้ประการใด, มิต้องยอมว่า สว่างเกิดขึ้น

เพราะคริสตศาสนามากกว่าพุทธศาสนาแท้ๆ. ถ้าการเป่นดั่งนั้นเหตุผลประการใดพวกไทยก็ยังกำลังรักในพุทธศาสนามากตั้งใจป้องกันว่า, จะไม่ให้เสื่อมหมดเร็วไปเล่า. ถ้าการเป่นดั่งนั้นมิควรที่จะว่าไทยรักมีดมากกว่าสว่างๆ, จึงจำวนายขุนนางผู้มีเงิน, ไม่ออกเงินลงทุนเรียรายกัน, เพื่อจะได้ให้ครูชาติยุโรปมาสั่งสอนกุลบุตรตามอย่างแขกที่เมืองบ่านั้นนั้นๆ. แม้นพุทธศาสนาจะหมดเร็วไปในสว่างสำนักนี้สั่งสอนวิชาอย่างธรรมเนียมยุโรป เช่นท่านว่านั้น, ก็มีควรที่จะเปรียบเทียบว่า, คุงดั่งได้จะสูญเร็วในสว่างแห่งดวงอาทิตย์ๆ. แลเมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นมาแล้ว, จะต้องการจุดได้ให้สว่างๆ.

@ ข้าพเจ้าปรารถนาจะถามท่านอีกสักสองสามข้อ. ถ้าครูใหญ่ในพุทธศาสนาจะออกไปถึงประเทศยุโรป, เข้าไปในสำนักนี้ดั่งเป่นครูสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลาย, ท่านจะนึกว่าคริสตศาสนาจะหมดเร็วไปเพราะเขาๆ. บ้านเมืองที่ได้ทั้งคริสตศาสนาเพราะแทนแก่พุทธศาสนาที่ใหม่มี. ถ้าแม้นครูในพุทธศาสนาขับเป่นพัน, ออกไปเที่ยวล่าแดงพุทธศาสนาในประเทศยุโรป, อันมีสว่างล้านี้คงสูญไปเหมือนเทียนในกลางวัน. ถึงจะมีคนเข้าเป่นศิษย์บ้างก็จะน้อยนัก, ไม่พอที่จะเปลี่ยนขนบทำเนียมคริสตศาสนาได้. คงจะเป่นดั่งนั้นเพราะข้อสำคัญพยานในพุทธศาสนาน้อยนัก, แลที่มีนั้นไม่อาจมาทดแทนสว่างแห่งคริสตศาสนาได้. ครึ่งก่อนนั้นพุทธศาสนาแผ่ออกจากเมืองลังกาไป, มีอำนาจเปลี่ยนศาสนาหลายเมืองก็จริง, แต่เป่นดั่งนั้นเพราะชาวเมืองเหล่านั้นกำลังจมในมืด, ความรู้มีแต่น้อย, จึงหาได้ตรึงตรองในศาสนาละเอียดย. เขารับเชื่อง่ายเพราะเป่นคำสั่งสอนอย่างปลาตๆ แต่เท่านั้น.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.16 (October 19, 1865): 143-144.

5: "คำเตือนสติท่านทั้งหลาย"

@ ข้าพเจ้าผู้ได้อ่านหนังสือจดหมายเหตุบางกอกริคคอดอนั้น, ได้พบเรื่องหนึ่งแจ้งความว่า, เขาเวอเมนต์ยี่บุ่นเสียเงินให้บังคับใช้ผู้หนุ่มๆ สิบเก้าคนไปเมืองอังกฤษ, ให้เรียนหนังสือภาษาวิชาต่างๆ. อย่างนี้, ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีนัก, ด้วยว่าเป่นผลประโยชน์แก่บ้านเมืองเป่นอันมาก. ก็ในสยามประเทศนี้, ข้าพเจ้าเห็นว่ามีโอกาสของอยู่แล้ว, แต่มิได้มีท่านผู้ใดเป่นคนรักใคร่ตั้งใจปรารถนาเพื่อจะแสวงหาเรียนรู้หนังสือภาษาวิชาการจริงๆ, ให้เป่นสง่าราศีแก่ถิ่นฐานบ้านเมือง. เมื่อเป่นอย่างนี้เพราะเหตุอะไร. เพราะเหตุมิได้มีท่านผู้ใดออกเงินให้ๆ, ๗ เพราะเหตุผู้ที่มาเรียนหนังสือมีน้ำใจสำคัญดูถูกเสียว่าเรียนได้ง่ายๆ, ไม่ต้องเปลืองเงินเปลืองทองอะไร. วิทยานั้นจึงไม่บริบูรณ์ขึ้นได้. ครั้นมีความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น, ต้องวิ่งไปหาวานท่านผู้อื่นช่วยแปลให้เห่นเป่นที่ลำบากใจหนัก, ดูเหมือนว่าใจคนมักถือว่า, ของที่หาได้ง่ายๆ ไม่ต้องเสียเงินแล้วก็ไม่สู้รักนับถือว่าเป่นของประเสริฐเลิศยิ่ง. ก็ธรรมเนียมวิไลประเทศที่มีได้เอาใจใส่อุปถัมภ์บำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองสูงใส, ด้วยวิทยาความรู้แลการสุจริตต่างๆ, จะดั่งยังยืนเป่นเอกราชยึดยาวไปไม่ได้เลย, คงยอมขึ้นแก่ผู้อื่นเป่นแน่. ก็บัดนี้มีผู้เอาของวิเศษมาแต่ต่างประเทศ, เพราะมีความหวังว่าจะเกือกุลแก่ประเทศนี้, ให้ได้สุขสวัสดิ์เจริญขึ้นโดยมาก.

@ แต่ว่าผู้ที่ได้นำมาแลได้ให้สตินั้น, กลับหันได้ความผิดต้องตำหนิว่าบ่นแก้อเจ้าไป, แลพูดอวดอ้างเหลือเกินเสียอีก. แต่ทว่าไดยินว่าเป่นธรรมเมืองอยู่เอง. ถ้าผู้ใดปรนินิบัติดีชื่อเสียงสุจริตแล้ว, มักเป่นคนโง่เขลาหาปัญญามิได้. ต้องถูกเขี่ยนแลได้ความเบียดเบียนต่างๆ. แลบางที่ได้ยินว่าเป่นประเทศบ้านเมืองอันยากจน, จะปรารถนาซื้อหาได้ก็แต่อย่างบาหลุนเครื่องเล่นเด็กๆ นั้น.

@ ก็เมื่อได้กระจำงอย่างนี้, หากสมกับที่ตาเห่นว่าเป่นประเทศอันยากจนไม่. ด้วยว่าตั้งแต่เวลาได้ทำพระราชไมตรีกับบ้านคาประเทศเมืองต่างๆ, การค้าขายก็มีกำไรขึ้นทุกปีๆ จนสมบัติมากทวีขึ้นกว่าแต่ก่อน. ก็แต่เครื่องเล่นเป่นของลูกเล็กๆ, สำหรับจะพ้อให้เด็กมีใจสบาย, ได้รู้ต้องการอยู่เท่านั้น. ก็ฝ่ายท่านนักปราชทั้งหลาย

เห็นว่าหาควรไม่, เป็นของการเล่นให้บ้านเมืองซุดถอยน้อยลง, จะได้ไพร่พลยิ่งขึ้นดังประเทศอื่นๆ, ที่มีความรู้แลวิชาการหามิได้, ก็แลเมืองใดที่มีทรัพย์สินสมบัติมาก, แต่มิได้จำเริญด้วยศิลปศาสตรแลความสุจริตธรรม, จะตั้งมั่นให้ถาวรเห็นเป็นอันยากยิ่งนัก, เพราะว่าตุจไม้หลายเรียบบึงตันโต, เขาปลายวางตั้งลงไว้, ไม่มีที่ทิ้งทิ้งจะอาจดำรงทรงกายอยู่ได้ฤาจน.

@ อนึ่งนิวระเปเปอที่เรียกว่าจดหมายเหตุนั้น, ควรคนทั้งหลายจะยินดีซื้อเอาไว้ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง, ด้วยว่ามีคุณค่าแก่บ้านเมืองทั้งปวงเป็นอันมาก, เพราะคนทั้งหลายได้อ่านดูจึงมีความรู้กว้างขึ้นได้, ก็เมื่อความสว่างเกิดขึ้นแล้ว, เป็นเหตุจะให้ความร้ายเหือดหายไป ด้วยความร้ายกลัวความสว่างในจดหมายเหตุนี้, เพราะอย่างนั้นจึงควรจะยินดีบำรุงไว้, ให้คับไล่หมุ่เสี้ยนหนามแผ่นดินเสื่อมสิ้นไปเสีย, ต่อเมื่อผู้ใดที่เคยทำความชั่วขมขี้เขาจึงได้มีใจเส้าเกรงกลัว เกลียดขังในหนังสือเหล่านี้, แลอยากจะทำย่ำยีให้ยับเยินเสีย, ก็คนทั้งหลายที่ทำการกรรมร้ายนั้น, ครั้นเรื่องราวของตัวแพร่พรายกระจายออกไป, ก็จะมีผลลอยขึ้นบ้างละการชั่วเสีย, กลับทำการดีมากขึ้นทุกวันๆ, ก็เพราะผู้เจ้าของหนังสือนิวระเปเปอนั้น, ได้เป็นชาติบัณฑิตยนักปราชญ์, จะได้พูดแก้แซ่เขียนไปฤาจะได้เห็นแก่การหนีตนน้อยอย่างไรไม่มี, แม้นถึงผู้อื่นจะไม่ชอบใจเรื่องความที่แต่งไว้ในหนังสือนั้น, จะนิพนธ์ว่ากระไร บ้างก็นิ่งเสียมิได้ว่าประการใดแก่เขา, เพราะว่าผู้เป็นนักปราชญ์นั้นจะได้ฟังด้วยคำเล็กน้อยไม่มีเลย.

@ ผู้เขียนหนังสือนี้มีใจรักเมืองไทยจริง, แต่หาได้อยู่ในกรุงเทพฯ, ก็ถึงกระนั้นจะอุษานาเหตุความอะไร ที่จะได้เป็นประโยชน์แก่เมืองสยาม.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.17 (November 3, 1865): 149-150.

6: "การที่ท่านแก้ด้วยศาสนา"

@ ซึ่งท่านถามด้วยการพุทธศาสนาแลคฤศศาสนานั้น, เป็นความหลายข้อ, ข้าพเจ้าก็ได้ทราบแล้ว, จะขอตอบแต่เป็นสังเขปเล็กน้อย, วิไลศาสนาต่างคนต่างถือ, เกียงกันไม่รู้จบ, ก็จะไม่ใคร่กันเสียเปล่าไม่ต้องการเลย, ซึ่งพุทธศาสนาท่านว่าจมอยู่ในความมืดไม่แผ่พ่านกว้างขวางไปได้นั่น, ขอแก้ว่าคำสั่งสอนพุทธศาสนาทวนกระแสก็เลิศและต้นหาของมนุษย์ทั้งหลาย, เปรียบเหมือนบุคคผลพายเรือทวนกระแสน้ำเชี่ยว, ต่อบุคคมีความเพียรจริงๆ จึงจะอุสาพายเรือทวนกระแสน้ำเชี่ยวขึ้นไปได้, พุทธศาสนาทุกซึ่งศุกชุมละเอียดนัก, ยากที่ผู้ใดจะรู้จะเข้าใจได้, ด้วยเป็นของทวนน้ำใจคน, ไม่เป็นคำสั่งสอนเภาให้ถูกคั้นของคนทั้งหลาย, เพราะฉะนั้นท่านผู้รู้หนังสือทุกซึ่งเข้าใจในพุทธศาสนาจึงต้องมียึดอยู่เพราะเห็นการว่า, ถึงจะไปเที่ยวสั่งสอนในประเทศทั้งปวง, ก็จะไม่ผู้ใดรับคำสั่งสอน, อย่าว่แต่คนประเทศอื่นเลย, แต่คนที่ถือพุทธศาสนาด้วยกันก็ยังไม่ปฏิบัติไปได้, ต่อท่านที่มีความเชื่อซัดถนัดแนในใจแล้ว, ท่านจึงปฏิบัติได้แข็งแรง.

@ ข้อที่ท่านว่าด้วยความสว่างและความมืดนั้น, บุคคได้ถือคฤศศาสนามีความจำเริญ, บ้านเมืองก็รุ่งเรืองงดงามแข็งแรงมีวิชาการความรู้ต่างๆ เพราะอำนาจศาสนาให้คุณ, ความข้อนี้ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วย, ได้ทราบว่าคุณคที่อยู่ในแผ่นดินยุโรป, ที่เขาไม่ถือคฤศศาสนาพระกฤษก็เป็นอันมาก, เขาก็มีวิชาการความรู้รุ่งเรืองเหมือนกันกับพวกที่ถือคฤศศาสนา, ก็นี้ความสว่างอะไรเล่าไปส่องให้เขามีความจำเริญด้วย, ประการหนึ่งพวกไทยพวกจีนพวกมอญพวกยวน, ที่เข้าวิศกฤษต่างอยู่ในเมืองไทยนี้, ก็นับถือปฏิบัติในทางศาสนาแข็งแรงเคร่งครัดยิ่งกว่าชาวยุโรปเสียอีก, ก็ไม่เห็นมีความจำเริญสิ่งไร, มีแต่ตอนนี้เป็นข้าเขาโดยมาก, ทำไมความสว่างนั้นไม่มาส่องให้ต้องคนเหล่านี้ให้ดีกว่าคนที่เขาไม่นับถือกฤษต่าง, ถ้าพวกเขาริศเหล่านี้มีความจำเริญยิ่งกว่าบุค

คลจำพวกอื่น. คือว่ามีทรัพย์มากมีอายุมากมีความสุขมาก, ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่ยาก ไม่จน. ถ้าตั้งนับแล้วข้าพเจ้าก็จะเห็นด้วยว่าคฤหัสถ์ศาสนามีคุณจริงๆ. นี้ยังไม่เห็นความวิเศษสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย. จะให้นับถืออย่างไรได้.

@ ข้อที่ท่านว่ารับสั่งให้หาไปในพระอุโบสถวัดมหาธาตุราชามณีนัน, เห็นพระพุทธรูปท่านว่าไม่ควรจะไหว้จะกราบรูปเคารพนั้น. ขอแก้ว่าพระพุทธรูปนี้, เขาสร้างไว้เพื่อประโยชน์จะเตือนใจคนทั้งหลาย ให้เป็นที่ระลึกถึงองค์พระเจ้าเท่านั้น. เขาไม่ได้ถือว่ารูปนั้นเป็นองค์พระเจ้าทีเดียว. เป็นของเตือนใจผู้ใดที่ถือพุทธศาสนาได้เห็นแล้ว, ก็จะได้คิดถึงพระเจ้าว่าเป็นบรมครูอันประเสริฐ. ด้วยพระองค์ท่านมีตัวตนจริงๆ. ก็ที่ทุกคนถือรูปตฤตในสถานเจ้านั้นเห็นว่ามีรูป, ด้วยของไม่มีตัวและไม่เห็นตัว, เทพารักษ์จะมีจริงๆไม่มีก็ไม่มีรู้. ไปหลงไหว้รูปเคารพและหลงนับถือของที่ไม่เห็นตัวอยู่ก็ไม่เห็นเป็นประโยชน์อะไร. ข้อที่ท่านออกตัวว่าเข้าไปในพระอุโบสถ, คนทั้งหลายจะเข้าใจว่าท่านเลื่อมใสในพุทธศาสนาสักครั้งหนึ่งดอกกระมัง, ความข้อนี้ก็เห็นว่าจริง. ถ้าบุคคลที่ถือเคร่งครัดแล้วเขาก็ไม่เข้าไปเลย. ข้าพเจ้าว่าทั้งนี้มีคชอบประการใดขอโทษท่านเสียเถิด.

@ ยังมีทานอีกเรื่องหนึ่ง, คล้ายๆ กับนิทานไก่ของท่าน. มีบุรุษผู้หนึ่งแบกฟางเดินมา, ก็มีบุรุษคนหนึ่งเห็นดังนั้นมีคารมกรุณา, จึงว่าเพชรนิลจินดาของดีๆ ของเรามี, เราจะขอให้แก่ท่านเอาไป, ชื่อจ่ายเลี้ยงชีวิต. แต่ฟางนั้นเป็นของไม่มีราคาให้ท่านทิ้งเสียเถิด, อย่าแบกไปเลย, บุรุษที่แบกฟางนั้นตอบว่าฟางของเราแบกมานมนานนักหนาแล้ว, จะให้เราทิ้งเสียไม่บังควร, เราจะขอแบกรำไป. ถึงของใครจะดีอย่างไรเราก็ไม่เอา, ไก่มันเป็นแต่สัตว์เดียระฉาน, มันก็ไม่มีรู้จักว่าเพชรนิลจินดาของดีมีราคา. มันก็ปราถนาแต่อาหารสิ่งเดียว, แต่มนุษย์มีสติปัญญารู้จักว่าของดีและของชั่ว, ก็ยังไม่รับเอาเพชรนิลจินดาของที่มีราคาแพง.

@ คงมีคำแก้ความในข้อนี้ต่อภายหลัง.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.17 (November 3, 1865): 151-152.

7: "คำตอบท่านผู้สรรเสริญพุทธศาสนา"

@ ซึ่งท่านแก้ด้วยพุทธศาสนานั้นข้าพเจ้าได้ทราบแล้ว, เป็นคำดีประกอบด้วยความอาณาไศรย, ควรที่จะเป็นอย่างแก่คนทั้งปวงที่จะหุงเดียวกันด้วยศาสนา, หากควรจะโกรธกันไม่. ขอแก้ที่ท่านกล่าวว่า พุทธศาสนา, ทวนกระแสวิกฤตแลต้นหาของมนุษย์ทั้งหลายนั้น, ก็ชอบอยู่แล้ว. คฤหัสถ์ศาสนาก็ทวนเหมือนกัน, ไม่ยอมให้มีในโลกคือความปราถนาที่จะขัดขวางพระบัญญัติ 10 ข้อนั้น. ใจความพระบัญญัตินั้นว่า, ให้รักพระเจ้าด้วยสุดใจ, แลให้รักคนทั้งปวงเหมือนรักตัวตน. ที่บุคคลเคยรักตัวมากกว่าผู้อื่นทั้งปวงจะประพฤษติดตามบัญญัตินั้นให้ถึงถ้วนก็ยากนัก. เหมือนคนผู้เดียวจะกายเรือใหญ่ทวนกระแสวิกฤตน้ำเชี่ยว, ถ้าไม่มีผู้ช่วยก็จะไปไม่ได้. แต่ในคฤหัสถ์ศาสนาย่อมมีผู้ช่วยกำลัง, ให้ทวนกระแสวิกฤตต้นหาได้. ผู้ช่วยนั้นคือพระวิญญาณพระเยซูที่พระองค์ได้โปรดให้มาตบใจบุคคลทุกคนที่มีความเชื่อ, แลความรักในพระองค์, ให้เกิดใจเกลียดบาปทุกอย่าง, แลให้รักซึ่งความชอบธรรมทั้งปวง. ใจเป็นดังนั้น จึงอาจห้ามก็เลศต้นหาได้. มีผู้ช่วยเช่นว่ามานี้, ไม่เหมือนพุทธศาสนา, ๗ ถ้าผู้ใดทวนกระแสวิกฤตต้องอาไศรยกำลังของตัวเอง, จึงเป็นการยากเต็มทีนักไปไม่ได้. ผู้ที่เป็นครุนั้นก็พ้นเสียแล้ว, จะมาช่วยอุปถัมภ์ลูกศิษย์ก็ได้. แลคำสั่งสอนของท่านเมื่อวิญญาณท่านไม่อยู่ด้วย, ก็ยอมถอยกำลังลงมิได้มีอำนาจ. ฝ่ายคฤหัสถ์ศาสนาถ้าพระวิญญาณไม่อยู่ด้วยแล้ว, ก็ยอมถอยกำลังลงเหมือนกัน. เหตุดังนี้จึงว่า, คฤหัสถ์ศาสนากับพุทธศาสนานั้นก็ผิดกันนัก. ช่างหนึ่งมีพระวิญญาณเจ้าของโลกย์มาช่วยอุปถัมภ์ลูกศิษย์ทุกวันให้มีกำลังขึ้น. ช่างหนึ่งปราศจากพระวิญญาณ, ลูกศิษย์ต้องประพฤษดีด้วยกำลังของตัวเอง, เพราะหาผู้ช่วยไม่มี.

@ ข้อที่ท่านว่า, พุทธศาสนาสิกขิงสูงขุมละเอียดนัก, ยากที่ผู้ใดจะรู้จะเข้าใจได้นั้น, ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย. จึงนึกเห็นว่าผู้ที่เป้นเจ้าของพุทธศาสนานั้น, จะเป็นผู้ประกอบด้วยความเมตตาสดวเท่านั้นหาได้. เพราะท่านได้

ตั้งศาสนาที่คนทั้งปวงซึ่งไม่รู้หนังสือซึ่งจะมีอาจเข้าใจได้. เหมือนพระราชบิดาของคิโดงศ์หนึ่ง, ที่ได้ตั้งธรรมเนียมในพระราชบุตรทั้งปวง, เลี้ยงแต่ผู้ที่จะรู้หนังสือซึ่ง, ผู้ที่รู้น้อยยังไม่เลี้ยงเลย. ถ้าดังนั้นก็จะได้ชื่อว่า, มีความเมตตาถูกรอบคอบหาได้. คำคุณศาสนานาเป็นดังนั้นไม่, เป็นคำเข้าใจง่าย. ที่เด็กอ่อนๆ ก็ฟังเข้าใจได้ เหมือนคนผู้ใหญ่. ดูเจ้าแลน้ำที่สำหรับเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั่วไป, ผู้ใหญ่แลเด็กก็กินได้เหมือนกัน.

@ ข้อที่ท่านว่า, ถึงจะไปเที่ยวสั่งสอนในประเทศยุโรปทั้งปวง, ก็จะไม่มีผู้ได้รับคำสั่งสอนพุทธศาสนานั้น, ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย. คงจะเป็นไปดังนั้นเพราะคนในประเทศทั้งปวงนั้นมีสว่างในใจที่จะห้ามคำสั่งสอนนั้น, เขาจะรับว่าจริงมิได้, เพราะเป็นคำขัดขวางปัญญา. ดูความมืดขัดสว่าง.

@ ข้อที่ท่านทราบ, มีบุคคลในประเทศยุโรปที่เขาไม่ถือคุณศาสนาก็มีมาก. ท่านเข้าใจเช่นที่ว่ามันไม่ถูก. บ้านเมืองทั้งปวงในประเทศยุโรป, ย่อมเป็นคฤหบดีชนทั้งนั้น. คือคนทั้งปวงทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย, ด้นับถือพระผู้สร้างว่าเป็นใหญ่ยิ่ง, คงตั้งมั่นคงทั่วไปในอนาคต, ไม่มีเบื้องตันเบื้องปลายเลย. แลได้ถือว่าพระเยซูเจ้าเป็นพระบุตรองค์เดียว, ได้เสด็จมาในโลกเพื่อจะช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นบาป. แต่คนทั้งปวงในประเทศยุโรปเขาไม่มีใจเลื่อมใสรักใคร่ในพระเยซูก็จริง. แลคนที่มิใช่ลัทธิรักในพระองค์นั้นก็น้อย, แลคนที่ไม่มีใจลัทธินั้นก็มาก. ดูคนทั้งปวงในประเทศสยาม, ที่มีใจลัทธิในพระพุทธรุศาสนานั้นก็น้อย, ที่มีใจลัทธินั้นก็มากเหมือนกัน. ถึงกระนั้นชาวประเทศสยามทั้งปวงที่บิดามารดาเคยถือในพุทธรศาสนา, ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นคนเชื่อในพุทธรศาสนาทั้งนั้น. แลได้กินผลต่างๆ ตามพุทธรศาสนาสิ้น.

@ ฝ่ายคนทั้งปวงในประเทศยุโรป, ที่มีใจลัทธิในคฤหบดีศาสนา, ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นคนเชื่อในคฤหบดีศาสนา, แลได้กินผลตามคฤหบดีศาสนาสิ้น. แต่ผลที่เกิดเพราะคฤหบดีศาสนานั้น, คือสว่างแลกำลังในใจต่างๆ, มากกว่าที่เกิดในพุทธรศาสนาเช่นข้าพเจ้าว่ามาแล้วนั้น.

@ ข้อที่ท่านถามว่า, ก็มีความสว่างอะไรเล่าไปส่องให้เขามีความจำเริญด้วย. ข้าพเจ้าขอตอบว่า, เป็นสว่างที่ออกมาจากพระคัมภีร์ที่เรียกว่าไบเบิล, ที่พระเยซูได้โปรดประทานให้. เหมือนอย่างความมืดในแผ่นดินไทยเกิดมาจากพระคำภีร์พุทธรศาสนา, ได้จับเอาคนทั้งปวงในแผ่นดินไทย, บิดามารดาของคนทั้งปวงในประเทศยุโรป, ได้สว่างในใจเพราะพระคำภีร์คฤหบดีศาสนา. สำนักนอร์ธเวสต์, แลผู้ใหญ่ทั้งปวงทั่วไปในประเทศยุโรปเป็นคฤหบดีชนทั้งสิ้น. ในพวกครูเหล่านั้น, หากมีผู้ใดที่จะยอมให้คนอื่น ๆ เข้าใจว่า, ตัวอยู่นอกศาสนาพระเยซูไม่. ถ้าใน 1000 คนจะมีสักคนหนึ่งที่ไม่ถือในคฤหบดีศาสนา, แม้เขามีวิชาการความรู้เรื่องเหมือนกันกับพวกที่ถือคฤหบดีศาสนา, ก็ควรที่จะเข้าใจว่า, เป็นเพราะสว่างที่ส่องออกมาจากสำนักนอร์ธเวสต์ที่เป็นคฤหบดีชนนั้น. ดูคนหนุ่มที่เป็นชาวประเทศสยาม, ได้ออกไปเรียนหนังสือในสำนักนอร์ธเวสต์ใหญ่ที่เมืองลอนดอน, ฤษานี้มีความเพียรเรียนในสว่างคฤหบดีชนนั้นสิบปี, ได้วิชาการความรู้เรื่องมาก, แต่หาลัทธิในคฤหบดีศาสนาไม่. แลแล้วก็กลับมายังกรุงเทพฯ, สำแดงวิชาการต่างๆ มากกว่าคนที่ได้ศึกษาในสำนักนอร์ธเวสต์พุทธรศาสนา. ความรู้แลรู้เรื่องในใจคนนั้น, เกิดมาแต่ไหนเล่า. มีควรที่จะว่าเกิดมาแต่คฤหบดีศาสนาฤ.

@ ครั้งก่อนพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง, นอกคฤหบดีศาสนาออกไปเยี่ยมวิกโตเรียเจ้าเมืองอังกฤษ, เมื่อกำลังสั่งสนทนากันด้วยความรู้เรื่องในเมืองอังกฤษนั้นแล้ว, จึงถามว่า, เหตุใดจึงมีความรู้เรื่องใหญ่เช่นว่านี้. วิกโตเรียท่านจึงชี้ลงตรงพระคำภีร์, ที่เรียกว่าไบเบิล, ว่าเมืองอังกฤษได้เป็นใหญ่ก็เพราะพระคำภีร์นั้น. นี่แลเป็นคำจริง. คำภีร์นั้นเป็นแบบอย่างในเมืองใดๆ, เมืองนั้นย่อมมีความรู้เรื่องสว่างใหญ่ขึ้น. แลเมืองใดที่มีได้เอาพระคำภีร์นั้นเป็นแบบอย่างย่อมมีความมืดหาได้จำเริญมากไม่.

@ ข้อที่ท่านว่าพวกไทยพวกจีนพวกมอญพวกยวน, ที่เข้ารีตกษัตริย์อยู่ในเมืองไทยนี้, ก็ไม่เห็นมีความจำเป็นอะไร. ทำไมความสว่างนั้นไม่มาส่องให้ต้องคนเหล่านี้ให้ดีกว่าคนที่เขาไม่นับถือกษัตริย์แล้ว. แก้วถ้าความเป็นดังท่านว่านั้น, ก็คงเป็นเพราะเขาที่เข้ารีตนั้นเป็นกษัตริย์แต่ปากเป็นคนทำเทียม. ก็สมกับคำที่ในพระคำภีร์, ว่าสว่างได้ส่องมาในที่มืด, แต่มีมือที่หาได้รับสว่างไม่, ด้วยว่าผู้ใดกระทำการบาปก็ย่อมบังสว่าง. ข้าพเจ้ามีความกลัวว่าคนไทยจีนที่ได้เข้ารีตด้วยพวกมิชชันนารีจะเป็นคนเช่นนั้นโดยมาก. แลคนที่จัดได้ชื่อว่าเป็นกษัตริย์ในพวกบาทหลวงนั้น, น่ากลัวว่าใน 1000 คนจะมีแต่คนเดียวที่ได้รับสว่างในพระคำภีร์นั้น.

@ ข้าพเจ้าเห็นดังนี้, เพราะใจของเขายังมืดอยู่, หาได้จำเป็นดีกว่าพวกในพุทธศาสนาไม่. ขอท่านอย่าได้นับคนเหล่านั้นว่าเป็นกษัตริย์เลย. ถ้าท่านจะพิเคราะห์ดูความจำเป็น, เพราะพระคำภีร์ไบเบิลนั้น, เชิญท่านดูที่ข้างต้นเมืองอังกฤษ. คราวนั้นชาวอังกฤษก็มีตมลด้วยถือรูปต่างๆ. ภายหลังเขาได้รับหนังสือพระคำภีร์ไบเบิลเป็นแบบอย่าง, จึงมีความรุ่งเรืองทวีขึ้นจนถึงทุกวันนี้. เชิญท่านพิเคราะห์ดูเมืองทั้งปวงในประเทศยุโรป. ครั้งก่อนเขาถือศาสนาอกฤตเตียนสิ้น. ทีหลังเขารับเอาพระคำภีร์ไบเบิลเป็นแบบอย่างจึงได้วิวัฒนาการความรู้ต่างๆ ตีทวีขึ้น.

@ เชิญท่านดูอย่างที่ยังเกิดมาไม่สู่นานประมาณได้ 50 ปี, คือชาวเกาะซันตาดิวิ. เมื่อก่อนนั้นเขาถือรูปเคารพต่างๆ, ใจเขาก็มีตมลต่ำช้ามากกว่าชาวป่าในประเทศไทยนี้. พวกมิชชันนารีอเมริกาไปสั่งสอนกษัตริย์, ชาวเกาะนั้นก็เชื่อถือโดยมาก, จึงรับเอาคำภีร์ไบเบิลไว้เป็นแบบอย่างเมือง. ขุนนางผู้ใหญ่ก็เข้ารีตเป็นกษัตริย์, เมืองเกาะซันตาดิวิก็จำเป็นเร็วนัก. ทุกวันนี้นับเข้าด้วยเมืองที่เป็นกษัตริย์, มีวิชาการความรู้รุ่งเรืองขึ้นมากกว่าสยามประเทศอีก. อย่าให้ท่านขัดว่าชาวเมืองซันตาดิวิเป็นคนโง่งมจึงเกลี้ยกล่อมให้เข้าเป็นกษัตริย์ง่าย, ถ้าเป็นคนฉลาดจะไม่เชื่ออย่างดั่งนั้นดอก. ถ้าจะขัดว่าดั่งนั้นก็จะเป็นการดูหมิ่นชาวอังกฤษในเดิมนั้นเหมือนกัน, แลเป็นการดูหมิ่นแก่คนชาวประเทศยุโรปทั้งปวง, ที่มีใจสัทธิรักในกษัตริย์ศาสนาทุกวันนี้ด้วย.

@ ขอท่านได้พิจารณาดูอย่างที่มีใกล้เมืองไทย, คือพวกเกรียงที่แขวงเมืองพม่า. ประมาณมาได้ 40 ปีแล้ว. เขาก็เป็นคนโง่งมต่ำช้านัก, พวกมิชชันนารีอเมริกาไปเกี่ยวสั่งสอนศาสนาสั่งสอนเขา. เดิมนั้นเขามีได้มีหนังสือที่จะเล่าเรียนเลย. เดียวนี้ก็มีพร้อมเพราะพวกมิชชันนารีไปสั่งสอน. เขาก็รับเอาพระคำภีร์ไบเบิลนั้นถือเป็นแบบอย่าง, ตั้งเป็นสำนักนักรับสั่งสอนเป็นกษัตริย์หลายแห่ง, จึงเกิดวิวัฒนาการมากแล้ว. มีคนสัทธิในกษัตริย์ศาสนาหลาย 1000 คน. ฝ่ายขุนนางอังกฤษในเมืองพม่าได้สรรเสริญพวกเกรียงนั้นมากเป็นเนื่องๆ. ใครเป็นบ้านหอบฟางฝุ่นฝอยเล่า, ผู้ที่ถือเอาไบเบิล, ฤาผู้ที่ไม่รับไบเบิล, ขอท่านจงพิจารณาดูแต่ผลทั้งสองฝ่าย, จึงจะตัดสินได้.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.18 (November 18, 1865): 162-164.

8: "คำตอบแก่ท่านผู้ชอบพุทธศาสนา"

@ ข้าพเจ้าได้ฟังคำตอบของท่านเข้าใจแล้ว. ท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าตรึกตรองดูคำถามของท่าน. ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าท่านปรารถนาที่จะให้ข้าพเจ้าตรึกตรองตอบอีก. ครั้นตรึกตรองแล้ว, ข้าพเจ้าเห็นควรที่จะลงพิมพ์ให้ท่านเข้าใจ.

@ข้อที่ท่านว่า, พวกชาวยุโรปที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ, ก็เคยอยู่ด้วยคฤหาสน์, ไม่เห็นเขาเข้าวัดเข้าวาเลย. ข้าพเจ้าเห็นว่าจริงบ้างมิจริงบ้าง, มีพวกยุโรปอยู่สองจำพวก, พวกหนึ่งได้นับถือศาสนาคริสต์เคร่งดี, ได้เข้าในตึกสอนเสมอทุกวันอาทิตย์. แต่จำพวกนั้นยังน้อยตัว, อีกจำพวกหนึ่ง, มิใคร่จะเต็มใจกันชุมนุมสรรเสริญพระเจ้าตามธรรมเนียมของพวกคฤหาสน์. ข้าพเจ้าเห็นตั้งนั้นก็เสียใจนัก, เพราะเขาประพาศ์การที่คงจะเปนที่ดูหมิ่นดูถูกในคฤหาสน์นัก, ขอท่านอย่าได้นับถือคนเหล่านั้นเข้าในพวกคฤหาสน์เลย. เขาเป็นคฤหาสน์แต่ปาก, หาเปนด้วยจิตใจไม่. ผู้ที่เป็นคฤหาสน์เท่านั้น, คงจะประชุมกันในวันอาทิตย์, พร้อมใจกันสรรเสริญ. ถ้าประชุมกันมิได้คงจะสำแดงใจรักในพระเยซูทางอื่นต่างๆ, คนชาวยุโรปที่ได้ชื่อว่าเป็นคฤหาสน์นั้น, แล้วก็ชวนกันเฉย ๆ อยู่ไม่เข้าวัดเข้าวา, ได้เรียนวิชาในประเทศยุโรป, ที่สว่างด้วยคำภีร์ไบเบิลมาก, ที่มีกฎหมายแลธรรมเนียมสำหรับแผ่นดิน, ที่ได้คัดออกจากคำภีร์ไบเบิล, จึงมีใจกว้างขวางสว่างด้วยวิชาการต่างๆ. ที่เข้าโดยที่สำนักอาจารย์ทั้งใหญ่ย่อยที่มีคฤหาสน์ทั้งนั้น, เขาได้เปนลูกศิษย์ในสำนักนี้ แห่งคฤหาสน์, จึงได้เรียกว่าเปนคฤหาสน์. แต่ผู้ที่ประพาศ์เฉย ๆ เช่นท่านว่านั้น, หาได้เอาใจใส่ในพระคฤหาสน์ไม่, เขามิได้บังเกิดใจใหม่ด้วยฤทธิ์เดชพระวิญญาณ, พระเยซูจึงหารับเขาไว้เปนลูกศิษย์ไม่. ก็สมกับคำที่พระองค์ได้ตรัสไว้กับนิกเดโมว่า, เว้นไว้แต่ท่านได้บังเกิดเสียใหม่, ท่านจะเข้าในเมืองสวรรค์มิได้. แต่บัดนี้คนที่เปนคฤหาสน์เท่านั้น, เขาได้บังเกิดเปนใจใหม่ในพระเยซูแล้วด้วยฤทธิ์เดชพระวิญญาณของพระองค์. คนจำพวกนั้นพระองค์ได้ทรงรักมาก, แลได้โปรดให้เป็นคุณเปนประโยชน์มากมายแก่บ้านเมืองที่เขาไปอยู่นั้น. คนจำพวกนี้พระเยซูได้ไว้ไว้ว่า, เขาเปนสว่างสำหรับส่องโลกย์, เขาได้อาไศรยอยู่ที่เมืองใดๆ มาก, ภาที่เจ้นำเขาเวอเมนตีไปด้วย. พระคฤหาสน์โปรดอวยพรแก่เขาเวอเมนตีนั้นมาก. ฝ่ายคฤหาสน์ที่เที่ยงแท้, ก็ได้เอาไศรยอยู่ในเมืองอังกฤษ, แลเมืองอื่นๆ ในประเทศยุโรป, แลเมืองอเมริกาเปนอันมากมายหลายปีมาแล้ว, มีกำลังภอที่จะนำเขาเวอเมนตีอังกฤษ, แลเขาเวอเมนตีเมืองอื่นไปด้วย. เขาเวอเมนตีเหล่านั้นจึงเกิดกำลังเข้มแข็งดีกว่าเขาเวอเมนตีทั้งปวง, ที่มีได้นับถือในพระคฤหาสน์มาก. แลได้บันดาราชฎาในประเทศที่เปนคฤหาสน์นั้น, ถึงมาทแมนมีคนมากมายในเมืองนั้นที่มีได้รักในพระคฤหาสน์, ก็ได้พลอยมีคุณประโยชน์ด้วยกันกับคนที่รักในพระคฤหาสน์. ดูจอาทิตย์ที่ได้ส่องมาถึงคนดีแลคนชั่ว, แลฝนตกก็มีคุณแก่คนดีก็เช่นเดียวกัน. ฝ่ายคนที่ได้เรียนในสำนักนี้แห่งอาจารย์คฤหาสน์, มิรักในพระคฤหาสน์แลออกจากบ้านมาเอาไศรยอยู่ในกรุงเทพฯ, เขาคงจะสำแดงวิชาการแลกำลังในใจมากกว่าคนที่ได้เกิดในสยามประเทศ, เพราะสว่างแห่งคำภีร์ไบเบิลที่ได้ส่องมาเหนือเขาเมื่อยังเป็นเด็กอยู่นั้น. เพราะเหตุนี้, เขาจึงดูเหมือนจะมีความจำเริญความสุขกว่าพวกฝรั่งเข้าวัดที่เมืองนี้. ฝรั่งที่เข้าวัดในเมืองนี้, มิได้ฝึกสอนเล่าเรียนได้รองเขาเวอเมนตีที่เปนคฤหาสน์, เขาเรียนรู้ในคำภีร์ไบเบิลน้อยนัก, ใจเขาจึงสว่างแต่น้อยเดียว, จึงหาได้จำเริญความสุขไม่. ฝ่ายคฤหาสน์ข้างบาทหลวงนั้น, บาทหลวงไม่ยอมให้มีไบเบิลตามที่พระเจ้าได้ตรัสไว้, ครูของเขาก็คัดเอาความในพระคำภีร์ไบเบิลบ้างไม่เอาบ้าง, ที่เอาไว้, เขาก็อธิบายสั่งสอนผิดมาก. ลูกศิษย์เขาจึงหาได้จำเริญความสุขไม่.

@อนึ่งที่ท่านว่า, ได้ยินเขาเล่าว่าที่แผ่นดินยุโรป, มีคนจำพวกหนึ่งเปนอันมาก, ภาที่กล่าวคำหยาบช้า, ต่อศาสนาพระคฤหาสน์ก็มิใช่เหตุสิ่งไร. แลแล้วก็กลับใจกล่าวความสรรเสริญอ่อนหวาน, ก็มิได้สิ่งไรสมความปรารถนา. คนจำพวกนั้นก็มาคิดเห็นเสียว่า, ศาสนาไม่มีเจ้าของผู้สร้างก็ไม่มี. การที่ดีที่ชั่วก็เป็นธรรมดานิยมเอง. ข้าพเจ้าขอตอบความนี้แต่สักหน่อยหนึ่ง, คนชาวยุโรปเช่นท่านว่านั้นเห็นจะมีบ้าง, เหมือนใน 1000 คนจะมีแต่สักคนหนึ่งเท่านั้น. ข้าพเจ้าเห็นมีคนจำพวกนั้นมาถึงกรุงเทพฯ บ้าง, เขามีใจจะทำลายศาสนาทั้งปวง, เพราะถือว่าการที่ดีที่ชั่วก็เป็นธรรมดานิยมเอง. แต่ความที่เขาเล่าว่าคนเช่นนั้น, ทุกวันนี้ในประเทศยุโรปมิใช่เป็นอันมากนัก,

หาจริงไม่ ถึงจะมีมากก็ควรเชื่อเขาๆ ท่านจะเข้าใจว่าเขาหลงศาสนาเช่นเขาว่านั้นดีๆ ควรที่ท่านจะเอา
 เปนอย่างๆ ถ้าศาสนามีเจ้าของและผู้สร้างก็มี ท่านเห็นควรที่ผู้สร้างจะรับคำสั่งรณสิทธิ์อันอ่อนของเขาก่อน เขา
 ธรรมสิทธิ์อันอ่อนเปนการหยอกเล่น ก็ควรที่พระเจ้าจะออกมาจากที่ลับ มาปรากฏแก่เขาไปรฎูเขาๆ แต่
 ท่านคงจะถามข้าพเจ้าว่า ถ้าแม้พระเจ้าไม่พอพระไทยโปรด ทำไมไม่ได้ทรงพิโรธออกมาแข่งเขาเล่า
 ข้าพเจ้าขอตอบคำนี้ว่า พระเจ้าพอพระไทยเมตตามนุษย์มาก จึงได้ดลบันดาลพระทัยไว้ไม่ได้ลงโทษนาน เพื่อ
 ประสงค์ให้มีเวลาที่จะลงใจต่อไปอีกนาน แต่เวลาที่จะลงใจนั้นคงจะมีที่สิ้นสุด เมื่อเวลาที่จะลงใจคนนั้น
 สิ้นแล้ว ก็คงจะเปนโทษอันใหญ่ เหมือนอย่างเมืองเดิมแรกพระเจ้าบันดาลให้น้ำท่วมล้างผลานโลกย์เพราะคน
 บาปหนานักนั้น

กลางที่ความที่ท่านตอบข้าพเจ้านั้น จะได้เลงเอาเหตุใหญ่ที่ได้เกิดในเมืองฝรั่งเศสครั้งก่อนนาน
 ประมาณได้ 70 ปี. ครั้งนั้นเมืองฝรั่งเศสเกิดความวุ่นวายจลาจล เพราะคนผู้หนึ่งชื่อโรเบิซเปียร์ [Maximilien
 Robespierre, 1758-1794], ได้ขึ้นที่เปนเจ้าเมืองฝรั่งเศส, แลบังคับให้ชาวเมืองทั้งปวงทิ้งศาสนาหมด, ได้ถือว่า
 พระเจ้าไม่มี, แลโลกย์ก็เกิดดำรงอยู่เพราะธรรมดานิยมเอง, ไม่ต้องกลัวพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเลย. เขาเว
 เมนต์ฝรั่งเศสก็ลงดู, แลไพร่พลเมืองทั้งปวงก็ลงดูตามท่านผู้ใหญ่นั้น. แต่ว่าไม่ช้านานก็เกิดวุ่นวายนัก, เหมือน
 พระเจ้าได้เทการแข่งลงเหนือเมืองฝรั่งเศส. เจ้าเมืองแลขุนนางทั้งปวงก็มีอาจลงใจเชื่อกันได้. บันดานที่เป็น
 เพื่อนญาติมีศหายก็ยากที่จะไว้ใจกันได้. เกิดความหิมแทงกันนัก. คราวนั้นคนทั้งปวงมักเรียกว่าเปนที่ครอบงำ
 โดยความตกใจอันพิฤกษพิงกลัว. เปนไปดังนี้ได้น้อยหนึ่ง, กวาคคนทั้งปวงจะพร้อมใจกันว่าเป็นโทษที่พระเจ้าได้
 บันดานให้เกิด, เพราะบาปที่เจ้าเมือง, แลคนทั้งปวงว่าศาสนาไม่มีเจ้าของ, ผู้สร้างโลกย์บำรุงโลกย์ไม่มี. ถ้าเรามี
 ได้กลับใจเสียใหม่บ้านเมืองเราก็จะเสียไปสิ้น. จึงพร้อมใจกันว่า, ควรที่จะกลับใจเสียใหม่, ให้ถือศาสนา
 เหมือนดังก่อนจึงจะอยู่เปนสุขได้. แล้วเขาจึงจับเอาผู้ใหญ่อีกชื่อโรเบิซเปียร์, กับขุนนางทั้งปวงที่เข้าด้วยกันมา
 เสีย. แลแล้วก็กลับนับถือในพระคฤษเจ้า. ตั้งแต่นั้นเมืองฝรั่งเศสนับถือเปนคฤษเตียน.

@อนึ่งท่านว่าที่เมืองอังกฤษเจริญขึ้นด้วยคนดีมีสติปัญญาเกิดมาก, แลฉบับธรรมเนียมก็ดี, กตหมาย
 ก็ดี, คนประพฤติการดีเปนยุติธรรม. ที่ท่านว่านี้, ข้าพเจ้าก็ยอมเห็นด้วยเปนความจริง. แต่ข้าพเจ้าจะขอตอบ
 ท่านด้วยคำถามสักหน่อยหนึ่ง. เหตุไรเมืองอังกฤษเกิดคนดีมีสติปัญญามากเล่า. แลเมื่อกรีนวิกโตเรียเจ้าเมือง
 อังกฤษมีเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ, นอกคฤษศาสนามาถามท่านว่าเหตุไรเมืองอังกฤษเปนใหญ่, ท่านได้ตรัสตอบ
 ว่าเป็นใหญ่เพราะคำภีร์ไบเบิลนั่นเอง. คำที่ตอบนั้นมีควรที่เราท่านจะเชื่อๆ. คำภีร์อื่นที่เจ้าพระคำภีร์ไบเบิล
 นั้นที่ไหนมี. เจ้านายขุนนาง, แลฝูงราษฎรทั้งปวงรำเรียนในพระคำภีร์นั้น, แลเอาใจใส่ด้วย, มีควรที่จะเข้าใจ
 ว่าบังเกิดสติปัญญาเฉลียวฉลาดมาก, เพราะคำภีร์นั้นๆ. แลบ้านเมืองที่ได้เอาพระคำภีร์ไบเบิลเปนฉบับ, ทั้ง
 ธรรมเนียมแลกฎหมายนั้น, ทำไฉนจะไม่จำเจริญ. แลบ้านเมืองที่ขุนนางทั้งปวงยำเกรงพระเจ้าผู้สร้าง, แลดำรงโลกย์
 อยู่, ทำไมจะไม่ได้บังเกิดคนยุติธรรมมากเล่า.

@อนึ่งข้อที่ท่านถามว่าเมืองอื่นที่เขาถือศาสนาเหมือนกันทำไมไม่มีอำนาจเหมือนอังกฤษ, ฝรั่งเศส,
 อเมริกาเล่า.

@ขอตอบความนี้ด้วยสักหน่อยหนึ่ง. ซึ่งพระคฤษเจ้าจะมีขนบธรรมเนียมโปรดลูกศิษย์ทุกคน, ให้มี
 ทรัพย์สมบัติอำนาจมากเสมอกัน, ในเมืองมนุษย์นั้นมิได้. บางทีลูกศิษย์ที่ท่านได้ทรงรักมาก, ท่านได้บันดาน, ให้
 เกิดความลำบากขัดสนต่าง ๆ เพื่อประสงค์, จะลงใจชำระใจของเขาให้ดีขึ้น, เหมือนคนที่ชำระทองด้วยไฟอัน
 ร้อนเพื่อจะให้หมดมลทิน. คำเปรียบเทียบที่พระเยซูได้สั่งสอนลูกศิษย์ด้วยเสรีก็กับคนยากจากจนคนหนึ่งชื่อลา

ชะโรนั้น, ก็สมกับคำที่ข้าพเจ้าว่ามานี้. เมื่อลาชะโรได้ทันทุกขเวทนามาเป็นหลายปีจนบริสุทธิ์ดีแล้ว, พระเจ้าได้โปรดมารับให้ขึ้นไปอยู่ที่สูงในสวรรค์นั้น, ให้มีทรัพย์สมบัติที่จะไม่สิ้นสูญ. คุณซึ่งพระคฤชโปรดลูกศิษย์นั้น, เหมือนบิดาที่เป็นเศรษฐีในเมืองมนุษย์ได้โปรดลูก. เมื่อลูกยังเด็กก็ได้ยกสมบัติให้แก่ลูกก่อน, ค่อยฝึกสอนนานแล้ว, จึงยกให้มีความบริบูรณ์. บ้านเมืองได้ถึงพระคฤช, บ้างที่พระองค์เห็นควรที่จะให้ขัดสนต่าง ๆ เป็นหลายสิบปีบ้าง, เป็นหลายร้อยปีบ้าง, เพื่อประสงค์จะฝึกสอนให้รู้ขนบธรรมเนียมขึ้น. ดูจพวกยิวราเอลเมื่อออกจากเมืองอายูบโดยอยู่ในที่คับแค้นขัดสนได้ 40 ปี, แล้วก็ได้ที่กว้างขวางสบายขึ้นมากที่ประเทศคานาอัน. แล้วก็จำเจริญขึ้นไปทีละเล็กละน้อยอีก 500 ปี. จนถึงดาวิดกษัตริย์, และโซโลมอนเป็น พระราชาบุตรแห่งดาวิดนั้น. คราวนั้นเมืองยิวราเอลเป็นใหญ่ยิ่ง. ความนี้เหมือนอังกฤษเดิมนั้น, เป็นแต่เมืองเล็กน้อยแล้ว, ก็จำเจริญขึ้นทีละน้อย ๆ ประมาณพันปีจนถึงทุกวันนี้. เมืองอื่นในประเทศยุโรป, ที่ได้ถือศาสนาคริสต์เคร่งเหมือนอย่างเมืองอังกฤษมิได้มี. แลเมืองอื่น ๆ ในประเทศยุโรป, ซึ่งมีเมืองขึ้นแก่ตัว, แลมีสติปัญญากำลังเข้มแข็งเหมือนอังกฤษไม่มีเลย. ควรมีความชอบเท่าไรได้ตรึงตรองดูเถิด.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.20 (December 18, 1865): 186-187.

9: "หนังสือหลวง"

@คำที่ท่านว่าหนังสือไบเบอส์, เป็นของสองสว่างใหญ่, ทำให้รุ่งเรืองปัญญาความรู้นั้น, คำนี้ฟังแปลกหูนัก, เป็นคำจริงที่ว่าเล่น, ว่าให้ผู้ใหญ่ดูว่าให้เด็ก ๆ ฟัง. ก็เมื่อมีผู้ใคร่รู้แผนที่โลกย์, ว่าฟ้าดินอากาศจะตั้งอยู่อย่างไร. เมื่อเชื่อคำท่านว่า, หนังสือไบเบอส์ดีกว่าหนังสือทั้งปวงหมด, ก็จะไปเปิดหนังสือไบเบอส์ขึ้นดู. ในเยนชิคปริเขตัน, ที่เรียกว่าบทัน. แล้วก็อ่านถึงเรื่องพระเจ้าสร้างโลกย์ในหกวัน. แล้วก็จะได้ความว่า, สร้างมีดสร้างสว่าง, ประมวลไว้ข้างหนึ่งเป็นวัน, แลมีดเป็นกลางคืน. กลางวันกลางคืนไม่เป็นด้วยแผ่นดินหมุน, เป็นด้วยพระเจ้าสร้าง. แล้วก็สร้างแผ่นดินต้นไม้ใบญาาก่อน. ต่อวันหลังมาเกือบจะเลิกอยู่แล้ว, จึงสร้างพระอาทิตย์ พระจันทร์ แลดาว, เป็นเครื่องประดับโลกย์ ต่อทีหลัง. เมื่อว่าอย่างนี้ทำไมจะรู้ว่า, พระอาทิตย์ที่เป็นของสร้างทีหลังเป็นตุ่มใหญ่, แผ่นดินที่สร้างอยู่หลายวันเป็นเม็ดแก้วเขียว. พระจันทร์ที่สร้างพร้อมกับตุ่มใหญ่ทีหลังนั้นเป็นเม็ดงา. แลตุ่มหลายหมื่นหลายแสนหลายโกฏหลายล้าน, ที่สร้างในวันเดียวกับตุ่มใหญ่นั้น, เป็นดาว ห่องฟ้า, จะรู้อย่างนี้เพราะในหนังสือไบเบอส์ได้ฤฯ.

@เมื่อมีคนอยากจะทำอะไร, รุ่งกินน้ำไปด้วยอะไร. ก็จะไปอ่านภพในเรื่องน้ำวินาศ, พระเจ้าตรัสแก่โนฮากับเรื่องพระแสงธนู, บ่นยียดยาวไปเป็นน้ำสมุดสองน้ำสมุดเมื่ออ่านที่นี้ทำไมจะรู้ที่จริง, ว่ารุ่งกินน้ำไปด้วยอะไร. ว่านี่แต่ภพเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นความในไบเบอส์ทอดัน.

@แลคนล้างเขาก็ว่าอยู่, ว่าเมื่อพระเจ้าโปรดโนฮากับครอบครัวของโนฮากับ, ให้ทำเรือกำปั่นหนีน้ำวินาศ. ถ้าครั้งนั้นจะโปรดให้ทำจักรกลไฟ, แลหางเสือถือท้าย, แลวิชาวัดลองชิตุดลัดชิตุดได้ก็จะดี, โนฮาก็ได้ใช้จักรไปเที่ยวดูข้างโน้นข้างนี้, และเรือตกอยู่ที่ไหนจะได้รู้, น้ำลดแล้วฤฯยังจะได้รู้. จะไม่ต้องปล่อยกาปล่อยนกพิราบ, อย่างว่าในหนังสือไบเบอส์เลย, ยังโง่งมหนักไม่ใช่ฤฯ

@กลางคนว่าอีกว่า, ผู้ที่มี ความเชื่อมั่นด้วยน้ำใจบริสุทธิ์ในศาสนาพระเยซูคริสต์, ได้โปรดคนง่อยให้หายก็ไม่ว่าก็คน. ได้โปรดคนเสียจริตให้ลืมตาขึ้นเป็นปกติก็ไม่ว่าก็ทำไร. ได้โปรดคนเป็นโรคเรื้อนให้หายก็มาก. จนคนตายก็ว่าให้ฟื้นคืนขึ้นได้ก็มี. ก็ความอัศจรรย์อย่างนี้, มีในหนังสือไบเบอส์ทอดท้ายเป็นหลายแห่ง. ก็ผู้ที่เชื่อในศาสนามั่นคง, เป็นผู้ถวายตัวถวายชีวิตแก่ศาสนา. ในทุกวันนี้ที่เป็นโรคเรื้อนเองก็มี, เป็นลมอามพาธ

เปนน้อยก็มี, ไม่อยากให้กันตายเสียตายกันนักก็มี, เหนื่อยชืด ๆ เกียงไม่ได้, ก็เมื่อตัวเองยอมว่า, ตามแต่น้ำพระ
ไทยพระเปนเจ้าแล้วก็ยกไว้, คนอื่นที่เขาเข้ารีตเข้าเชื่อถือใหม่ ๆ, ผู้เปนครูสอนถ้าโปรดให้พ้นโรคเรื้อนโรคง่อย,
แลพ้นความตายให้เห็นจริงได้สักสองรายสามรายแล้ว, ป่ารณก็มีคนเข้าศาสนาด้วยหมดทั้งโลกอยู่แล้วฤๅ, ก็การ
หาเปนได้ดังนั้นไม่, คนชื่อ ๆ ซึ่งไม่ได้ฟังพาทอาไศรยศาสนานั้น, จึงไม่สงสัยในหนังสือไบเบอส์ว่าจะเปนเช่นท่าน
ว่านั่นเลย.

@หนังสือหลวงนี้ได้รับไว้เมื่อจดหมายเหตุในปีนี้จะเต็มอยู่แล้ว, มีที่ว่างอยู่แต่เพียงที่ตีมานี้, ความ
ยังค้างอยู่อีกส่วนหนึ่ง, จะติดต่อภายหลัง.

.....
@หนังสือที่เปนใจความได้นี้, เหลือจากหนังสือหลวงแต่ยกก่อน, บัดนี้เอาใส่เข้าที่ยกนี้ต่อความเดิมที่
หน้า 204

@แลคำว่าฟังพาทอาไศรยนั้น, คำนี้แปลไปหลายอย่างถึงเจ้าแผ่นดินก็ต้องว่า, แต่ไม่ว่าเจ้าแผ่นดินเมือง
อื่นแล้ว, ว่าแต่พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามของเาเอง, สืบมาจนทุกวันนี้ทุกพระองค์, ทำบุญเกือบหนุนในศาสนา
ถึงสามอย่าง, คือศาสนาพุทธอย่างหนึ่ง, ศาสนาพราหมณ์อย่างหนึ่ง, ศาสนาแขกเจ้าเซนอย่างหนึ่ง,
แต่ศาสนาแขกเจ้าเซนนั้น, ซึ่งมีเกียรติแห่งกรุงหลวงแทบทั้งหมด, ยังได้เงินเบี้ยเลี้ยงไปทำของเลี้ยงกันด้วย, ศา
สนาพราหมณ์ในหลวงก็ช่วยปีหนึ่ง, เปนเงินหลายสิบชั่ง, เปนทั้งนี้ก็เพราะในหลวง ได้ฟังพาทอาไศรยพวกแขก
พวกพราหมณ์อย่างหนึ่งอย่างใด, จึงไม่เสียตายนเงินที่เสียไปทุก ๆ ปีเป็นอันมากนักหนา.

@อนึ่งในพระเจ้าแผ่นดินก็กรัศรเลิญว่าศาสนาใด ๆ ไม่ประเลิดกว่าพุทธศาสนา, รับสั่งครั้งนี้ทุกพระ
เจ้าแผ่นดินมาจนทุกวันนี้, ก็ซึ่งรับสั่งตั้งนี้ก็ดูเหมือนจะเอาใจพระสงฆ์, ซึ่งเป็นเจ้าของศาสนาโดยอยู่ในแผ่นดิน,
ก็ให้พระสังฆราชราชาคณะที่เปนประธานในศาสนา, ก็ยังโง่งมยังไม่รู้แผ่นดินแผ่นดินฟ้า, ยังยืนยันว่า
จันทรปราศสุริยุปราคา, เปนด้วยยักษ์อิฉาเข้าไปกัดกิน, แผ่นฟ้าแผ่นดินเปนของโตเท่ากัน, พระอาทิตย์พระ
จันทร์เลกว่ากันนิดน้อย, แลอื่น ๆ, ในพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนก็ทรงเชื่ออย่างนั้น, แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้
จะเชื่ออย่างนั้นฤๅไม่เชื่ออย่างนั้นก็ไม่ทราบ, แต่เห็นท่านทรงทวยสุริยจันทรฎกต้องแน่นอน, แลรับสั่งว่าราษฎร
ได้ทำไมแก่พระอาทิตย์พระจันทร์, พระอาทิตย์เลงตรงพระจันทร์วันเพ็ญก็เป็นจันทรปราศ, พระจันทร์มาซ้อน
ลับเมื่อวันดับกันหว่างสายตาค้นกับพระอาทิตย์, ก็เปนสุริยุปราคา, ลางที่มีแต่ข้างเมืองเหนือ, เมืองปากใต้ไม่
เห็น, ท่านก็ทรงทวยถูกได้, ก็เมื่อเปนดังนี้ท่านยังสรเลิญว่า พุทธศาสนาดีว่าศาสนาทั้งบ่วง, แลทรงพระอุสาห
ประพุดติดตามพุทธศาสนาอยู่, ก็เห็นชัดว่าเปนเพราะฟังพาทอาไศรยพุทธศาสนาอยู่, จึงเปนดังนั้นก็ด้วยการเปน
ตัวอย่างเช่นนี้, รับสั่งของกวินวิกตอเรีย, ที่ท่านเอามาว่าข้าซากเข้าชีไม่รู้แล้วนั้น, ก็ด้วยคิดว่าจะให้คนฟังเชื่อ
ว่าเป็นคำเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน, ก็ธรรมดาเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินอย่างไร, เมืองไหน ๆ ก็คล้าย ๆ กันเข้าใจแล้ว.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder Volume 1 No.21 (January 1, 1866):204

และ Volume 1 No.22 (January 17, 1866):211.

10: "[หนังสือตอบผู้ที่สรรเลิญพุทธศาสนา]"

@คำที่ท่านเขียนให้ลงพิมพ์ที่จดหมายเหตุ, เมื่อเดือนยี่ขึ้นสิบห้าค่ำเดือนหนึ่ง, เดือนยี่แรมสิบห้าค่ำ
เดือนหนึ่งนั้น, ข้าพเจ้าได้อ่านทราบแล้ว, เห็นเปนหนังสือประลาดจริง, ประหนึ่งว่าท่านได้ตีเตียนพระคำภีร์
ไบเบอส์, เพราะไม่ได้บอกวิชาซึ่งจะรู้ในวิถีแห่งพระจันทร์แลพระอาทิตย์แลดวงดาวทั้งปวง, แลไม่บอกให้รู้การซึ่ง

จะต่อเรือใบแลเรือกลไฟแลวิชาวัดลองชิตุดลัดชิตุด. แลไม่ได้โปรดให้โนฮ่าผู้ที่ได้รอดจากน้ำท่วมโลกย่นั้น, ให้มีเรือจักรไปเที่ยวดูข้างโน้นข้างนี้ จะได้ว่าอยู่ข้างไหน, น้ำลดแล้วฤาอย่างไร. ข้าพเจ้ายอมรับว่า พระคำภีร์ไบเบิ้ลนั้นไม่ได้เป็นตำราบอกวิชาการต่าง ๆ เป็นแต่คำภีร์สำหรับสองใจให้รู้จักพระเจ้าผู้สร้างที่เป็นพระเจ้าเที่ยงแท้ถาวร, เพื่อจะได้ให้มนุษย์ทั้งปวงให้วันมัครการจำเพาะตรงต่อผู้มันแต่ผู้เดียว. เพราะมนุษย์เดิมนั้นตกอยู่ในความบาบ, ใจจึงมืดนัก, สิมหลงไม่รู้จักพระเจ้าผู้สร้างผู้เป็นใหญ่ยิ่ง. ถ้าได้รู้แลพระพุทิตตามท่าน, จะได้กลับมีใจสว่าง, พระเจ้าจะได้โปรดยกโทษเสีย, แลให้มีใจบังเกิดใหม่ประกอบด้วยความรักในพระเจ้า, แลเกลียดการบาบทั้งปวง. แล้วจะได้โปรดรับไว้ในสวรรค์อยู่ตั้งมั่นถาวร. คนทั้งปวงที่รักษพระคำภีร์ไบเบิ้ลจริง, เข้าใจว่าความมืดที่เกิดขึ้นในใจเพราะมิได้รู้จักพระเจ้าผู้สร้างนั้น, เป็นมืดทึบหนักล้นนัก. ความมืดอื่น ๆ จะเปรียบเทียบมิได้. จึงเห็นว่าพระคำภีร์ที่กำจัดความมืดในใจเสียได้นั้น, เป็นคำภีร์ดียิ่งกว่าคำภีร์ทั้งปวง. ตำราวิชาการต่าง ๆ หมดด้วยกันก็ไม่เปรียบเทียบได้. แลผู้ที่ถือผู้ที่รักษพระคำภีร์ไบเบิ้ลนั้น, เห็นว่าการที่รู้จักพระเจ้าเที่ยงแท้, แลรักษใครแลประพฤติตามคำสั่งของพระองค์นั้น, ย่อมให้บังเกิดปัญญาฉลาดแหลมในการต่าง ๆ. แลมีความสุขมากกว่าผู้ที่ไม่รู้จักพระเจ้าองค์นั้นนัก. เปนดังนี้เพราะพระเจ้าผู้ใหญ่ยิ่งเที่ยงแท้, ฤาพระไทยในคนจำพวกนั้นมาก. จึงได้โปรดให้มีใจเฉลียวฉลาดแลความสุขมากกว่าพวกอื่น. ตามคำที่ท่านได้สัญญาไว้ว่า, พระบิดาของท่านที่อยู่ในสวรรค์จะประทานของดีต่าง ๆ แก่คนทั้งปวง, ที่ขอแก่พระองค์มากกว่าบิดาในมนุษย์ทั้งปวง, ฤาใจให้ของดีแก่ลูกเมื่อขอ้นเท่าใด. เปนใจความว่าพระเจ้าเปน. บิดาคนทั้งปวง. ผู้ใด ๆ มีใจรักษพระบิดาแลอุษานีของอะไร ๆ ที่พระบิดาเห็นลูกจะต้องการจริง, ก็คงจะโปรดให้โดยดีพระไทย. เหตุดังนี้บ้านดาบ้านเมืองทั้งปวง, ที่ถือพระยะโฮวาเปนพระบิดา, แลถือพระคำภีร์ไบเบิ้ลว่าเป็นหนังสือที่ท่านได้ประทานให้จริง, คนในบ้านในเมืองนั้นก็มีความสุข, เพราะได้อาไศรพระบิดา. จึงเกิดสว่างแลความสุขในใจ, มากยิ่งกว่าคนนอกคฤหาสนาเปนหลายแสนเท่า. แลมีความสุขฉลาดในวิชาการต่าง ๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าผู้อื่นด้วย. ถึงคำภีร์ไบเบิ้ลมิได้สอนวิชาต่าง ๆ, ก็ได้อบอกให้รู้จัก[ก]พระเจ้าที่เป็นเจ้าของวิชาทั้งปวง. เมื่อมีพระบิดาผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่พึ่งเช่นว่ามานี้, ก็ควรที่จะไวใจได้ว่า, ท่านคงโปรดให้มีความรู้แลความสุขมากกว่าลูก, ที่มีได้อยู่ในพระบิดา, ถ้าผู้ใดพิจารณาคงจะเห็นว่า เปนดังนั้นจริง. ใครจะไม่ยอมว่าบ้านเมืองที่ได้นมัครการพระเจ้า, ผู้ที่พระคำภีร์ไบเบิ้ลได้บอกนั้น, มีใจสว่างมีความสุขมากกว่าบ้านดาเมืองอื่นทั้งปวงนัก. แต่บ้านดาเมืองนอกคฤหาสนาที่ไม่ยอมรับพระยะโฮวาว่าเป็นพระบิดาก็ยังเปนลูกอยู่, เปนผู้ที่พระเจ้าได้ให้บังเกิดในมนุษย์, ตามธรรมดาวิไลที่พระองค์ได้ตั้งแลรักษาไว้. ความดีทั้งปวงทุกสิ่งที่เขาได้ทุกวันก็เกิดมาแต่พระบิดา. ๆ ทรงพระดำริเห็นว่า, หากควรจะโปรดให้ลูกเหล่านั้นมีปัญหาแลความสุขมาก, เหมือนลูกที่อยู่ในพระบิดาไม่. เพราะเหตุดังนี้บ้านเมืองที่ไม่นับถือพระคำภีร์ไบเบิ้ล, จึงมืดกันกะบ้านเมืองที่ถือพระคำภีร์ไบเบิ้ลนัก. ข้างหนึ่งมีใจมืด, แลพระคำภีร์ที่เขาถือนั้น, หากได้บอกให้รู้จักพระเจ้าผู้สร้างแลบำรุงโลกย์อยู่ไม่. ข้างหนึ่งบอกให้รู้จักพระองค์เปนเรื่องดินนาเชื่อนัก. เหตุดังนี้จึงว่าพระคำภีร์ไบเบิ้ลนั้น, เปนดียิ่งกว่าหนังสือทั้งปวง. ควรจะสรรเสริญว่าเป็นพระคำภีร์ที่ส่องสว่างดวงพระอาทิตย์

@บทต้นของพระคำภีร์นั้น, เปนเรื่องราวบูรณลิกกว่าหนังสือทั้งปวงในโลกย์ ข้อที่ต้นนั้นข้อเดียวได้ส่องสว่างมากกว่าพระคำภีร์ทั้งปวงนอกคฤหาสนาอย่างนัก. เรื่องนั้นโมเซได้เขียนไว้ตามพระวิญญาณ. แห่งยะโฮวาได้บอกให้เขียน, จึงเปนเรื่องล้วนแต่ความจริง. มีสำคัญพยานมากนักว่าเป็นคำพระเจ้าแท้. ถ้าจะเอาเรื่องนั้นมาเปรียบเทียบกับด้วยเรื่องอื่น, ที่พรรณาดด้วยความในบูรณลิกซึ่งเช่นนั้น, ก็เหมือนดวงอาทิตย์กะดวงได้. แลเรื่องที่พระคำภีร์ไบเบิ้ลได้บอกไว้ในเบื้องต้นเปนสำคัญนัก. เปนเรื่องที่มนุษย์ต้องการ, ดูจคนต้องการสว่าง

แต่ดวงอาทิตย์. ถ้าไม่มีแล้วก็จะมืดปนกลางคืนไปหมด, ที่ไหนมนุษย์จะอยู่เป็นสุขได้. เหตุเพราะดังนี้ข้าพเจ้าได้
สรรเสริญว่า, หนังสือไบเบิลเป็นของสองสว่างใหญ่. ทำให้รุ่งเรืองปัญญาความรู้.

@คำที่ท่านว่าคำนี้ฟังแปลกหู. เป็นคำจริงจริงๆ เล่น, ว่าให้ผู้ใหญ่หย่าว่าให้เด็ก ๆ ฟังนั้นหาควร
ไม่, ขอท่านได้เอาคำโบราณ, ฝ่ายพุทธศาสนามาเปรียบเทียบกับคำโบราณของโมเชนั้น, พิจารณาดูให้เลอ
ยดว่า, ช้างไหนจะดีกว่ากัน, ช้างไหนจะลำแดงความสมควรที่พระเจ้าจะบอกมนุษย์มากกว่ากัน.. ข้าพเจ้าจะต้อ
งอยุดแต่เพียงนี้ก่อน, ต่ไปข้างหน้าจะขอมีคำตอบต่อไปอีก.

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder Volume 1 No.23 (January 31, 1865): 228-229.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- ก.ศ.ร. กุหลาบ. อายุตีพิมพ์. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2538.
- กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.
- กาญจนาคพันธุ์ [สง่า กาญจนาคพันธุ์]. ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. 3 เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, 2516.
- เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช. "ประวัติหมอบรัดเลย์." เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528.
- ชจร สุขพานิช. "หมอบรัดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน." ในชจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2531.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. 4 เล่ม. กรุงเทพฯ: รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทุกเล่มแล้ว, 2530.
- จอมเกล้าฯ, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 [2394-2400]. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2527.
- _____ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 [2401-2404]. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2528.
- _____ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 [2405-2408]. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2534.
- _____ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 [เล่ม 4] พ.ศ. 2408-2411. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2504.
- _____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2521.
- จิตร ภูมิศักดิ์. บทวิเคราะห์มรดกวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2537.
- จิรพล เกตุจุมพล. "การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2468 (ศึกษารณีกาการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-4)". วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บก. วิวัฒนาการทฤษฎีนิยามไทย. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราฯ, 2527.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. "เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรม ด้วยนารายณ์สิบปาง," สมุดสังคัมศาสตร์ 12:3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม, 2533):175-191.
- _____ "ร่องรอยสัญญาประชาคมในปรัชญามาติอาเวลลี: บททดลองมองมาติอาเวลลีในแง่ดี," วารสารสังคัมศาสตร์ 30:3 (2539): 82-102.

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 100 ปีแห่งกฎปฏิรูประบบราชการ วิวัฒนาการของอำนาจรัฐ และอำนาจการเมือง. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2538.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติศาสตร์การเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2538.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี: หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540.
- _____. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ: บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพและนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2516.
- ดำรง ไคร์ครวญ. "การพิมพ์กับหมอบลัดเลย์." เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบลัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528.
- ดำรงราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย. พิมพ์ในงานศพ หม่อมเจ้าหญิงบันดาลสวัสดิ์, โรงพิมพ์โสภณพิพรรณธนากร, 2470.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2505.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514.
- _____. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2517.
- เดอ ฟอร์เบง, จุดหมายเหตุฟอร์บิง [ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80], แปลโดย ม.จ. ดำรัสดำรง เทวกุล. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2513.
- แถมสุข นุ่มนนท์ และคณะ. "สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2503-2535 [The History of Research in Thailand 1960-1992]." รายงานวิจัยเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, กรุงเทพฯ, 2536.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. หนังสือแสดงกิจจานุกิจ. [2410]. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2514.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน. นฤมลธีรวัฒน์ ชำระต้นฉบับ, นิธิ เอียวศรีวงศ์ บก. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538.
- ธงชัย วินิจจะกูล. "ประวัติศาสตร์การสร้าง'ตัวตน'", อยู่เมืองไทย. สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- _____. "การได้ดินแดนกับความทรงจำอำพราง," สมุดสังคมศาสตร์ 12: 3-4 (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม 2533): 101-125.
- _____. "วิธีการศึกษา ประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา (Genealogy)." รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

- _____ . "ศึกษาเรื่องไทยในแดนเนรมิต [Thai Studies in Wonderland]." ปาฐกถานำการสัมมนา "นวกกรรม
เชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา" จัดโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ณ โรงแรมอิมพี
เรียล ถนนวิทญู, 13-14 สิงหาคม 2539.
- ธรรมปริชา (แก้ว), พระยา. ไตรโลกวินิจจยอกถา. [วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ 2]. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2535.
- ชเนต วงศ์ยานนาวา. การวิเคราะห์ชั้นเจก (Subject): ทฤษฎีที่ไร้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโก. กรุงเทพฯ:
ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- _____ . "ภาพตัวแทน: แทนสิ่งที่แทนไม่ได้," อุลสารไทยคดีศึกษา 12:1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2538): 16-18.
- ธาวิต สุขพานิช. "กำเนิดในจุดดับ: การพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างเวลา ศาสนา และ
ความก้าวหน้าของไทย." วารสารธรรมศาสตร์ 11:4 (ธันวาคม 2525): 86-122.
- _____ . "หัวใจไม่มีส่วนเกิน: ประวัติศาสตร์ผิวเมีย," บ้านไม่รู้อยู่ 4:4 (พฤษภาคม 2531): 51-58, 4:5
(มิถุนายน 2531):84-93, และ 4:6 (กรกฎาคม 2531): 69-80.
- ธิดา สาระยา. สมบัติวิบัติโพธิ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2533.
- _____ . อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2539.
- ธีระ นุชเปี่ยม. "ความรู้ อำนาจ จุดมการณในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์", วารสารร่วมพุทธ 15:2 (ตุลาคม
2539 - มกราคม 2540): 6-21.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. [2535]. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์
วิชาการ, 2540.
- นฤมล ธีระวัฒน์. "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- นิติ ภาวครพันธ์. "รอยสักกับการสร้าง 'ตัวตน'," น.185-234. ใน เผยแพร่-พรางกาย: ทดลองมองร่างกายใน
ศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา. ปรีดา เจลิมนเฝ้า กอนันตกุล, บก. กง
เทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการจัดพิมพ์คปไฟ,
2541.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ,
เอกสารหมายเลข 14 ของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- _____ . ปากใต้และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ:
อัมรินทร์การพิมพ์, 2527.
- _____ . การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- _____ . "200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์และทางข้างหน้า," นิตยสารศิลปวัฒนธรรม 7:4 (กุมภาพันธ์
2529): 104-120.
- _____ . "จดหมายตอบ," รัฐศาสตร์สาร 14:3 - 15:1 (ก.ย. 2531 - เม.ย. 2532): 311-340.
- _____ . การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. [2529]. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2536.
- _____ . ปากใต้และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538.

- _____ . "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จากอีกแง่มุมหนึ่ง," ใน กรุงเทพ. พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- ประชุมพระราชปจฉา. พระนคร: โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวร, 2516.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน: ฉบับสมบูรณ์. พระนคร: สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2510.
- ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. "การถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกในสังคมไทย: ศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ระหว่าง พ.ศ.2371-2411." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. "จารีตและวรรณศิลป์ในงานชาติพันธุ์วรรณนา," จุลสารไทยคดีศึกษา 8:2 (ตุลาคม 2538): 18-22.
- ปิฎกจุฬายักษ์, พระ. มิลินทปัญหานา. 3 เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 2. โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2468.
- พนรัตน์ (วัดพระเชตุพนฯ), สมเด็จพระ. สังคดียวงส์. [วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ 3] แปลโดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. [ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82]. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.
- พิพาดา ยังเจริญ และสุดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราฯ, 2536.
- ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- แลงการ์ด, ร. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์ บรรณาธิการ. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.
- วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน 'กรุงเทพ' สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- วิลเลียม ถาวรธนาสาร. ผู้นำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ: จุลสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530.
- สมเกียรติ วันทะนะ. "ประวัติศาสตร์ไทยในทศวรรษที่ผ่านมา (2520-2530)," น.19-48, ในเอกสารการสัมมนาทางวิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์, ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 30-31 มกราคม 2531.
- สมบัติ จันทร์วงศ์. บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2540.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. "สังคมไทยจากคึกคักดินาสู่ทุนนิยม," วารสารธรรมศาสตร์ 11:2 (มิถุนายน 2525): 128-164.
- สายชล วรรณรัตน์. "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

..... "ผลกระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย." เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528.

สืบแสง พรหมบุญ. ความสัมพันธ์ในระบอบบรรณาการระหว่างไทยกับจีน. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
 สุต แสงวิเชียร. "นายแพทย์บริดเลย์กับการนำการแพทย์แผนปัจจุบันสู่ประเทศสยามในสมัยรัตนโกสินทร์."

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528.

สุนทรภู่. เสภาเรื่องพระราชนางพญา. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ 60 ทศ, โรงพิมพ์โสภณพิพรรณากร, 2465.

สุรสิงหนาท, กรมพระราชวังบวรมหา. "เพลงยาวนิราศ." ใน ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, 2507.

สุวรรณา สถาอานันท์. "การกบฏการบวรธรรม." น.51-62, ใน เผยแพร่-พรางกาย: ทดลองมองร่างกายในศาสนาปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา. ปรีดา เถลิงเผ่า กอนันตกุล, บก. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541.

สุนทร ขุนอินทรานนท์. บุรณองกะยอติเนนตรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ & สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538.

เสถียร ลายลักษณ์. ร.ต.ท. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 3. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478ก.

..... ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478ข.

..... ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478ค.

..... ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478ง.

..... ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478จ.

..... ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478ฉ.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2391. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525.

หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder และ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder. รวมพิมพ์ตามต้นฉบับเดิมในงานพระราชทานเพลิงศพนายสมหมาย สุนทรระกูล. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชเลขาธิการ, 2537.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

อิชิอิ, โยเนโอะ และคณะ. ความสอดคล้องกันตามกฎหมายตราสามดวง [The Computer Concordance to the Law of the Three Seals]. 5 เล่ม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2532.

อิชิอิ, โยเนโอะ. "พระธรรมนูญไทย," หน้า 9-42. ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535.

อุกฤษฏ์ แพทย์น้อย. "หลักการที่แท้จริงของทฤษฎีสัญญาประชาคม." รัฐศาสตร์สาร: ปรัชญาและความคิด
(ฉบับพิเศษ) 12-13 (2529-2530): 55-75.

อุบลศรี อรรถพันธ์. "การชำระพระราชนิพนธ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

English

Akiri Rabibhadana. "The Organization of Thai Society in the Early Bangkok, 1782-1873." Data paper
No. 74. Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1969.

Alabasier, Henry. The Modern Buddhist: the Views of a Siamese Minister of State on His Own and
Other Religions. London: Trubner, 1870.

_____. The Wheel of the Law. London: Trubner, 1871.

Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.
Revised Edition. London & New York: Verso, 1991.

Bowring, John, Sir. The Kingdom of Siam. 2 volumes. Reprinted edition. Kuala Lumpur: Oxford
University Press, 1969.

Bradley, Dan Beach. Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D. Medical Missionary in
Siam 1835-1873. Ed. George Haws Feltus. Cleveland Ohio: The Multigraph Department of
Pilgrim Church, 1936.

Brun, Viggo, and Trond Schumacher. Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand. Berkeley
and Loas Angeles: University of California Press, 1987.

Busakorn Lailert. "The Ban Phlu Luang Dynasty 1698-1767: A Study of the Thai Monarchy During the
Cloing Years of the Ayuthya Period." Ph.d. thesis, University of London, 1972.

Charnvit Kasetsiri. "Thai Historiography from Ancient Times to the Modern Period," pp.156-170, in
Perceptions of the Past in Southeast Asia. Ed. Anthony Reid and David Marr. Singapore:
Asian Studies Association of Australia, 1979.

_____. "Siam/Civilization -- Thailand/Globalization: Things to Come." Paper presented at the IAHA
Conference, Chulalongkorn University, Bangkok, 1996.

Chatthip Nartsupa and Suthy Prasartset, eds. The Political Economic of Siam, 1851-1910.
Mimeograph, 1976.

Clarke, J. J. The Encounter Between Asian and Western Thought. London and New York: Routledge,
1997.

Clifford, James. "Fieldwork, Reciprocity, and the Making of Ethnographic Texts: the Example of
Maurice Leenhardt." Man (N.S.) 15 (1980): 518-532.

- _____. "Introduction: Partial Truths," pp.1-26, in Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography, ed. James Clifford and George E. Marcus. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1986.
- _____. "On Ethnographic Allegory," pp.98-121, in Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography, ed. James Clifford and George E. Marcus. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1986.
- _____. The Predicament of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature, and Art. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988.
- _____. Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century. Cambridge, Mass., London: Cambridge University Press, 1997.
- Dhani Nivat. "The Inscriptions of Wat Phra Jetubon," pp.5.-28, in Collected Articles by H.H. Prince Dhani Nivat. Bangkok: The Siam Society, 1976.
- _____. "The Reconstruction of Rama I of the Chakri Dynasty," pp.145-168, in Collected Articles by H.H. Prince Dhani Nivat. Bangkok: The Siam Society, 1976.
- Foucault, Michel. Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason. Tr. Richard Howard. London: Tavistock, 1967.
- _____. The Archaeology of Knowledge. Tr. A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972.
- _____. The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. London: Tavistock, 1974.
- _____. "Nitzsche, Genealogy, History," pp.76-100, in The Foucault Reader. Ed. Paul Rabinow, tr. Donald F. Bouchard ad Sherry Simon. New York: Pantheon, 1984.
- Garnier, Francis. Travels in Cambodia and Part of Laos: The Mekhong Commission Report (1866-1868). Bangkok: White Lotus, 1996.
- _____. Further Travels in Laos and in Yunnan: The Mekhong Exploration Commission Report (1866-1868). Bangkok: White Lotus, 1997.
- Gesick, Lorraine. "Kingship and Political Integration in Traditional Siam 1767-1824." Ph.D. dissertation, Cornell University, 1976.
- Griswold, A.B. The King Mongkut of Siam. New York: The Asia Society, 1961.
- Gutierrez, Gustavo. Las Casas: In Search of the Poor of Jesus Christ. Tr. Robert R. Barr. Maryknoll, New York: Orbis Books, 1993.
- Hutchinson, E. W. Adventurers in Siam in the Seventeenth Century. London: The Royal Asiatic Society, 1940.
- Kasian Tejapira. "Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958." Ph.d. thesis, Cornell University, 1992.
- La Loubere, Simon de. The Kingdom of Siam. [MDCXCIII]. Tr. A.P.Gen. R.S.S., with Introduction by David K. Wyatt. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.

- Ma Huan. The Overall Survey of the Ocean's Chores. [1433]. Tr. and Ed. J. V. G. Mills. Cambridge: Cambridge University Press for the Hakluyt Society, 1970.
- McCarthy, James. Surveying and Exploring in Siam. London: John Murray, 1900.
- Needham, Joseph. Chinese Astronomy and the Jesuit Mission: An Encounter of Cultures. London: The China Society, 1958.
- Osborne, Milton. River Road to China: The Mekhong River Exploration 1866-1868. London: George Allen & Unwin, 1977.
- _____. "Francis Garnier (1839-1873): Explorer of the Mekhong River," pp.51-107, in Explorers of South-East Asia: Six Lives, ed. Victor T. King. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1995.
- Reynolds, Craig J. "The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand." Ph.d. thesis, Cornell University, 1972.
- _____. "Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth-Century Culture Change," The Journal of Asian Studies XXXV:2 (February 1976): 203-220.
- _____. "A Nineteenth Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and Some Remarks on the Social History of Women in Thailand." In Proceedings of Seventh IAHA Conference, vol.2. Bangkok, 22-26 August 1977.
- _____. Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today. Ithaca, New York: Southeast Asia Program, Cornell University, 1987.
- Reynolds, Craig J. and Hong Lysa. "Marxism in Thai Historical Studies," Journal of Asian Studies XLIII:1 (November 1983): 77-104.
- Riggs, Fred. Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity. Honolulu: East-West Center Press, 1966.
- Said, Edward. Orientalism. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- _____. The World, the Text and the Critic. London: Faber & Faber, 1984.
- _____. Culture and Imperialism. London: Vintage, 1993.
- Sarasin Viraphol. Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853. Cambridge: Council on East Asian Studies, Harvard University Press, 1977.
- Somchintana Thongthew Ratarasarn. The Principles and Concepts of Thai Classical Medicine. Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1989.
- Somjai Phirothirarach. "The Historical Writings of Chao Phraya Thipakorawong." Ph.d. thesis, Department of History, Northern Illinois University, 1983.
- Somkiat Wanthana. "The Politics of Modern Thai Historiography." Ph.d. thesis, Department of History, Monash University, 1986.

- _____. "Thai Studies in Thailand in the 1980s: A Preliminary Remark on the Current State of the Arts," ใน วารสารวิจัยสังคม ฉบับพิเศษครบรอบ 10 ปี (2521-2530): การเคลื่อนไหวสังคมและทางเลือกการพัฒนาในอนาคต (ตุลาคม 2530): 77-103.
- Somsak Jeamteerasakul. "The Communist Party Movement in Thailand." Ph.d. thesis, Monash University, 1993.
- Stocking, George W., Jr. Victorian Anthropology. London: The Free Press, 1987.
- Tanaka, Stefan. Japan's Orient: Rendering Pasts into History. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1993.
- Thongchai Winichakul. "Siam Mapped: A History of the Geo-body of Siam." Ph.d. dissertation, University of Sydney, 1988.
- _____. "The Other Within: Ethnography and Literature From Bangkok Metropolis to Its Periphery in the Late Nineteenth Century Siam." Unfinished and unpublished paper presented at the Fifth International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London, 4-10 July 1993.
- _____. Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation. Honolulu: Hawaii University Press, 1994.
- _____. "The Changing Landscape of the Past: New Histories in Thailand Since 1973," Journal of Southeast Asian Studies 26:1 (March 1995): 99-120.
- Todorov, Tzvetan. The Conquest of America: the Question of the Other. Tr. Richard Howard. New York: Harper & Row, 1984.
- Van Vliet, Jeremias. The Short History of the Kings of Siam. Tr. Leonard Andaya, from a transcription of Miriam J. Verkuil van den Berg. Ed. David K. Wyatt. Bangkok: The Siam Society, 1975.
- Vella, Walter F. The Impact of the West on Government in Thailand. Berkeley and Los Angeles, 1955.
- _____. Siam Under Rama III, 1824-1851. Locust Valley, New York: Monographs of the Association for Asian Studies, 1957.
- Vickery, Micheal. "On Traibhumikatha," Journal of Siam Society 79:2 (1991): 24-36.
- Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven and London: Yale University Press, 1969.
- _____. Thailand: A Short History. New Haven: Yale University Press, 1982.
- _____. "The 'Subtle Revolution' of King Rama I of Siam," pp.9-52, in Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought, ed. David K. Wyatt and Alexander Woodside. New Haven: Monography Series No.24, Yale University Southeast Asia Studies, 1982.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ทวีศักดิ์ เมื่อกสม

เกิด วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2513

วุฒิการศึกษา วารสารศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532 - 2536
 Diploma on International Relations and Development, Institute of Social
 Studies, The Hague, The Netherlands, 1996
 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 2538-2540

ทุนการศึกษา The Netherlands Fellowship Program, 1996
 ทุนยกเว้นค่าเล่าเรียน, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 ประจำปีการศึกษา 2539.

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย